

Present-Exemplaar door de familie des Schrijvers aangebou

STAVENISSE,

DOOR

HERMAN STEENBERG.

Niet in den Handel.

AMSTERDAM.

1885.

STAVENISSE,

DOOR

HERMAN STEENBERG.

Niet in den Handel.

AMSTERDAM.

1885.

VOORBERICHT.

Een kort woord als voorbericht is noodzakelijk.

Voor meer dan twee jaren geleden ontviel de schrijver van dit boekje, HERMAN STEENBERG, aan zijn gezin en zijne vele vrienden. Van het door hem geschrevene is weinig in druk verschenen; daarentegen waren de eigenhandige aantekeningen van verschillenden aard, door hem nagelaten, van grooten omvang. Meermalen kwam bij de familie van den betreurden doode het denkbeeld op, of niet uit dit vele althans iets voor zijne nakomelingschap, en verdere belangstellenden tot een blijvend aandenken kon worden bijeenverzameld; maar de eigenaardige bezwaren, aan de uitvoering verbonden, weêrhielde telkens de verwezenlijking, zonder dat daarom de wensch verflaauwde.

De familie meende thans aan de vele aanvragen om een souvenir van Herman Steenberg te erlangen, geen weêrstand te kunnen bieden, en besloot de volgende bladen tot dat doel, **en tot dat doel alleen**, ter perse te leggen.

Waarom juist de keus op dit onderwerp gevallen is, uit de rijke schat van manuscripten door Steenberg nagelaten, een tweeledig antwoord kan daarop gegeven worden.

De schrijver op 11 Mei 1883 in ruim 60 jarigen leeftijd plotseling van de zijnen weggerukt, had dit werk reeds af, maar **niet** voor de pers gereed gemaakt. De laatste maanden

van zijn leven heeft hij er onvermoeid aan gearbeid; en zij, die hem bezochten en zijn nooit te vergeten vriendschappelijke omgang genoten, vroeg hij gedurig of men nog iets naders kon te weten komen van personen of toestanden die hem bij de behandeling van deze studie te duister waren voorgekomen. De laatste levensmaanden van den schrijver waren in alle opzichten gewijd aan dit werkje. Maar bovendien, wie met de familie aangelegenheden van **Herman Steenberg** bekend is, *en voor dezulken is alleen dit boekje bestemd*, zal moeten gewonnen geven, dat de keuze goed geslaagd mag worden genoemd. Want wat kan beter dienen voor eene herinnering aan den rechtschapen doode, dan de geschiedbeschrijving van een plaatsje in Zeeland, dat zoo nauw verbonden was met de familie relatiën van den auteur, en waarvan de laatste bladzijden als het ware met stervende hand zijn te boek gesteld?

Namens de familie heeft de schrijver van dit voorbericht de taak op zich genomen, om voor de correctie en de uitgave dezer bladzijden zorg te dragen. Van weigeren kon van mijn zijde geen sprake zijn. De oogenblikken met Steenberg doorgebracht, hetzij in zijn familiekring of op zijn studeerkamer, ze zullen door mij altijd beschouwd worden als de aangenaamste van mijn leven.

Wat Steenberg voor allen was, dat was hij in het bijzonder voor zijne leerlingen. Wij zullen de uren niet vergeten, zoo vaak met hem doorleefd. Nooit zullen die Dinsdagavonden ons uit het geheugen gaan. Aan U gevoelen wij ons verplicht, omdat het voor U nooit te veel was ons met den rijkdom uwer wetenschap, en bovenal met den rijkdom uwer hartelijkheid bij te staan.

Wie had kunnen vermoeden dat Herman Steenberg nooit dit werkje U persoonlijk zou aanbieden?

Ja, vroeg is hij gevallen, de kloeke strijder voor de zaak

der vrije vroomheid. Maar nu hij in de volle kracht des levens werd geveld, blijft hij ons des te meer voor oogen staan, als een toonbeeld van frischen levensmoed.

Moge de volgende bladzijden door U worden aangenomen als een souvenir aan den man, die door ieder die hem kende, zoo noode wordt gemist.

Wat Steenberg schreef, met het oog op de beeltenis van zijn trouwen vriend Dr. L. S. P. Meyboom, ik neem het over, en denk daarbij aan hem:

»Zijn mond zwijgt, zwijgt voor immer, maar spreken blijft »zij, ook nadat hij gestorven is. Hij leeft voort, niet alleen »in den kring zijner verwanten en vrienden, maar in tallooze »harten, waarin hij zich een onvergankelijke monument heeft »gesticht».

C. J. B. VAN DER DUYS.

Amsterdam,
Juli 1885.

INLEIDING.

Onder de gewesten onzes lands is er zeker geen dat in den loop der tijden grootere veranderingen ondergaan heeft dan de provincie *Z e e l a n d*.

Uit de zee geboren, gelijk haar naam te kennen geeft, en aan de wateren haar opkomst en bloei te danken hebbende, was het niettemin diezelfde zee welke onophoudelijk haren wasdom bedreigde. Als gevoelden de stroomen spijt dat zij aan dit kindeke het leven geschonken hadden, zoo vereenigden zij al hare pogingen om het weder van het leven te berooven, en onder de wateren te begraven. Doch te vergeefs; de levenskracht was te groot, en ondanks alle bezwaren en gevaren groeide de jeugdige spruit voorspoedig op. En thans tot vollen wasdom gekomen is het zich zijnen krachten bewust; het stelt aan de zee palen en perken, en spreekt tot de stroomen: tot hiertoe en niet verder! het herschept moerassen in vruchtbare akkers, en waar vroeger de schepeling de baren kliefde, daar drijft thans de landman het kouter door de voren, of staart het oog vol verrukking op het goudgele graan.

Welk een verschil tusschen voorheen en heden! Vroeger was de Maas, Schelde en Delta een talrijke eilandengroep, door grootere en kleinere stroomen van elkander gescheiden; een chaos van slikken en schorren, hier meer, daar minder boven het water verheven en met kweldergras, hanevoet, sulte en andere zeewaterplanten bewassen. Geen andere bewoners trof men aan dan die uit de vogelenwereld, die gretig aasden op de insekten en kleinere visschen welke het ebbend water achter liet. Doch in het eind ver-

schijnt de mensch en ontdekt de steeds hooger rijzende gorden, die een begeerlijk voedsel voor zijne schapen opleveren.

Hij baant zich een weg door deze wildernis. Om het land, dat zich boven den waterspiegel verheft, werpt hij een kade op, en teneinde niet door den hoogen vloed onaangenaam verrast te worden, bouwt hij zijn heuvelen of vliedbergen waarheen hij met zijn vee de toevlucht neemt bij overstroming van zijn erf.

Van de oudste bewoners van den Zeeuwschen Archipel is ons zeer weinig bekend. Niet ongegrond is het vermoeden, dat zij al spoedig de noodzakelijkheid beseften zich tegen den nimmer rustenden vijand, het water, te beveiligen en op maatregelen bedacht waren om niet alleen den stroom te breidelen, maar ook het grondbezit te vermeerderen. Zoo werden vlieten en kreken afgesneden en de stroomen gedwongen een anderen loop te nemen. Langzamerhand volgeslibt kwamen de eilanden elkander steeds nader. De schapenweide ging over in korenland. De vette klei beloofde rijkelijk den arbeid des landmans. en de zucht om steeds meerder gronden aan het stroomgebied te onttrekken dreef tot nieuwe inpoldering aan. Nieuwe polders werden aan de bestaande toegevoegd en vastgehecht, terwijl anderen als in het midden der wateren verzezen.

Men behoeft slechts een blik te slaan op de vele dijken, die nog steeds de onderscheidene polders van elkander scheiden, om zich een voorstelling te vormen van de aloude gesteldheid en van het langdurig wordingsproces dezer provincie. Maar er moet ook rekening gehouden worden met het feit, dat veel van hetgeen verkregen werd, door de zee is teruggenomen. De zwakke mensch was niet altijd opgewassen tegen de kracht van het woedend element. Niet zelden namen de wateren geduchte wraak wegens den gepleegden roof. Als de menschenhand hem dwingen wilde zich binnen de gezette palen te bewegen, of een anderen weg te volgen, wierpen zij in wilden toorn dammen en dijken omver en spotteden met de gewrochten der kunst. De golven der zee beukten de

stranden en ondermijnden de oevers en namen soms in weinige uren den arbeid van jaren en eeuwen spoorloos weg. Gansche streken met zooveel inspanning en moeite veroverd, moesten voor het geweld van het water bezwijken. Honderden en duizenden bunders vruchtbaar land gingen door overstroming te loor, en wie telt al de grootere en kleinere plaatsen welke onder den vloed bedolven waren!

Kan Zuid-Holland wijzen op haren Elisabethsvloed in 1421, Zeeland kan ook gewagen van een noodlottigen Novemberdag in 1530, als St. Felix k w a d e n, Z a t e r d a g bekend. Wien komen niet vanzelf voor den geest de namen van Romerswaal en Bommenex, van Lodyke en Polsende, van Welle en Wester-Schouwen, en zoovele anderen, die door de wateren het gewest op vele punten geteisterd, en als men nagaat hoeveel moeite het kost, zelfs in onze dagen bij de groote vorderingen der waterbouwkunde de oevers te verdedigen, dan behoeft het geen betoog dat in de vroegere eeuwen bij veel zwakkere middelen tot waterkeering, de verwoesting door overstroming aangericht, veel aanzienlijker moest zijn.

Wat van de geheele provincie geld is ook van toepassing op het eiland T h o l e n. Vroeger werd het door tal van meer of min aanzienlijke kreken en geulen doorsneden en in verschillende eilandjes gesmaldeeld. Uitgestrekte waterplassen trof men er aan en de diepere vlieten en stroomen als de Heentreent en Vosvliet, de Holvliet en de Ee, de Pluimpot en de Hamer droegen menige zwaar beladen kiel. Allengs ging men tot afdamming en bedijking over. De Striene tusschen Schakerloo en Poortvliet; de Pluimpot die de grens uitmaakte tusschen St. Annaland en St. Maartensdijk met Scherpenisse en bij het Wulpgat in de Schelde viel; de Haastee, aan wier verenging het dorp Haastrecht, het tegenwoordige St. Maartensdijk ontstond; de Winkelee en Holvliet, de Breevliet en de Hals, die het eiland Stavenisse omringden en doorsneden, zij zijn alle verdroogd of leveren droeve overblijfselen van vroegere grootheid. Slechts de Heentreent of Eendracht maakt een gunstige uitzondering en nog altoos aanspraak

op eervolle vermelding. Doch de dijken, welke de landen omzoomden, stonden aan grooter gevaren bloot, naarmate de verschillende armen en vertakkingen der rivier werden afgesneden en de Ooster-Schelde een ruimer bedding verkreeg. Voornamelijk waren de 15e en 16e eeuw voor dit eiland hoogst belangrijk, omdat toen de meeste polders bedijkt werden. 't Had veel te lijden van doorbraak en overstroming en menige akker is weder buitengedijkt en aan de golven gegeven, inzonderheid in het Zuidelijk deel.

Immers waar vindt gij het voormalige Schakerloo met zijn fraaien, hoogen toren? waar de sterkte door Heer Hugo van Voorne in Poortvliet gebouwd? waar het verblijf der heeren van der Werve te Westkerke? waar het kasteel te St. Maartensdijk, waarop Jacoba van Beieren zoo gelukkige dagen doorleefde met Frank van Borselen, haren vierden gemaal? waar het St. Maartenshuis of Hapoenhuis door dezen Van Borselen gesticht? waar het klooster der Kruisbroeders te St. Annaland? waar het dorp Moggershil? waar het huis Ter Doest en het slot door Tuyl van Serooskerke te Stavenisse gebouwd? 't Is alles vergaan en voor den knagenden tand des tijds of het geweld der wateren bezweken.

Doch desniettemin kunnen wij van vooruitgang gewagen. De afzonderlijke eilandjes hebben opgehouden te bestaan. Uit het moeras zijn vette akkers en weiden verrezen. Nog steeds gaat men voort de voor bedijking rijpe schorren in cultuur te brengen. De besturen zorgen met loffelijken ijver voor het behoud van het bestaande, zoodat de vrees voor doorbraken schier een hersenschim wordt.

En zoo levert het schoone eiland Tholen mede het bewijs wat kunst en vlijt vermogen, terwijl het mede van zijn kant getuigenis geeft van de waarheid der spreuk onder het Zeeuwsche wapen geplaatst: *Luctor et emergo*, d. i. ik worstel en ontzwem.

Ieder beseft dat er veel aantrekkelijks in gelegen is de geschiedenis dier verschillende dorpen na te gaan en de lotgevallen te verhalen, welke zij in den loop der tijden ondergaan hebben.

Voor het meerendeel leven de kinderen nog op denzelfden bodem dien de vaderen aan de zee ontwoekerden, want eerst in den lateren tijd is de afzondering der eilandbewoners door de verbetering der vervoermiddelen verdwenen. Niet ten onrechte zijn zij gehecht aan hun erf, dat nauw verbonden is aan hun geslacht en dierbaar zijn hun de traditiën der vaderen. Wel gaat het bij het gemis van de noodige bescheiden met groote moeite gepaard, diep in de geschiedenis door te dringen, doch de gedempte stroomen, kronkelende wegen en aangelegde dijken geven vrij wat te lezen, terwijl de hier en daar verstrooide berichten ons eenige voorstelling doen maken van de aloude gesteldheid.

Ongetwijfeld is het voormalige eiland *Stavenisse* een der oudste en tegelijk een der jongste deelen van Tholen. Zijne geschiedenis is geenszins van belang ontbloomt. Reeds in de 12e eeuw kan zijn bestaan worden aangetoond. Tot driemaal toe is het overstroomd en eens zelfs bleef het bijkans eene eeuw drijvende. Het kan zich beroemen op het bezit van heeren, die tot den hoogen Zeeuwschen adel behoorden, en tot de aanzienlijkste geslachten in betrekking stonden, die een gewichtigen post bekleedden en machtigen invloed oefenden op 's Lands zaken. Nooit vielen er wereldberoemde gebeurtenissen voor, welke de veder der historie heeft geboekstaafd, doch in den stillen en bescheiden kring greep nu en dan iets plaats wat de vermelding verdient. En wetende dat ook de geringste bijzonderheid den geschiedvorschcr vaak welkom is, meent schrijver dezcs geen geheel nuteloos werk te verrichten, wanneer hij hier te zamen brengt wat elders staat geboekt, en niet zoo gemakkelijk voor allen verkrijgbaar is. En geeft hij hier en daar een wenk, die de aanleiding wordt tot nader onderzoek, of brengt hij aan het licht, wat tot hiertoe duister of twijfelachtig was, hij zal zich voor de gegeven moeite genoeg beloond achten.

I.

Ligging en naamsoorsprong.

Aan den Zuidoostelijken uithoek van het eiland Tholen, ligt het vriendelijke en welvarende dorp *Stavenisse*. Achter hoog geboomte verscholen en door welige akkers omgeven, neemt het een bescheiden plaats in, zonder aanspraak te maken op eenigen voorrang. Den wandelaar, die een uur geleden het meer steedsche *St. Maartensdijk* verliet, waar het breede marktplein en de oude poorten van vroegere glorie getuigen, treft het vreedzame en landelijke van deze gemeente. Heeft hij de nieuwe school en het daaraan grenzend oude kerkgebouw met zijn kleinen torenspits in oogenschouw genomen, dan bevindt hij zich eensklaps in de ruime hoofdstraat met een dubbele rij iepenboomen beplant, die in den vorm van netgeschoren linden, het volle uitzicht op de nette woningen trachten te belemmeren.

Aan het einde der straat verheft zich tegenover de kerk, het in lateren tijd gestichte raadhuis, als hielden deze elkan- der in het oog. Hier stond vroeger eene redoute — in de wandeling *rond uit* genaamd — die voor den moker des sloopers vallen, en plaats maken moest voor eene waardige vergaderzaal van het bestuur der gemeente. Gelukkig is die plek gekozen, want men overziet van hier het gansche dorp en het bedrijvige leven aan kaai en haven, ja zelfs ontgaat de drukke scheepvaart in het Keeten niet aan het oog. Strekt men de wandeling verder uit, 't zij links over den molendijk, aan welks einde de molen gebouwd is, of rechts over den

Stoofdijk, aldus naar de meestoof, die daar geplaatst is, genoemd, overal vindt gij de sporen van welvaart in de zindelijke woningen, die getuigen dat nijpende armoede hier onbekend is.

De 15 à 1600 ingezetenen vinden voor verreweg het grootste deel hun bestaan in den landbouw, terwijl het onderhoud der dijken en kostbare zeewering aan menigen werkman en het vervoer der landbouw-producten aan meer dan één schipper het brood van zijn bescheiden deel verschaft. De vrij lange haven, eertijds de uitmonding van de Hamer, een breede geul, die Ooster-Schelde en Keeten verbond, dient tevens om het overtollige binnenwater af te voeren en behoudt daardoor alsmede door gedurige eb en vloed de noodige diepte.

Aan haar einde vindt men een stilstaand kustlicht en een pasgebouwde aanlegplaats voor stoombooten, terwijl een weinig landwaarts het veerhuis aangetroffen wordt, waar men zich aanmeldt om naar Vianen aan de andere zijde van het Keeten gelegen, overgezet te worden. Het dorp grenst ten Noorden aan het Keeten, ten Westen aan de Ooster Schelde, ten Zuiden aan de gemeente St. Maartensdijk en ten Oosten aan St. Annaland.

Zoo was het echter vroeger niet, toen het geheel door water omringd, een afzonderlijk eiland uitmaakte. 1)

Toen was het van Oud-Kempens hofstede gescheiden door het bovengenoemde water de Hamer, waarmede de Biervliet en de Hals zich vereenigd hadden, en zoo breed was de ruimte tusschen de beide polders, dat men op de plaats,

1) In het bekende werk van Ermerins, Zeeuwsche Oudheden, stuk I, bl. 28, is een kaart opgenomen, die in den eersten druk der Chronijk van Zeeland door Jan Jansz. Reijgersberg voorkwam en het jaartal 1230 draagt. Hierop staat het eiland Stavenisse vrij groot uitgetrokken, met aanwijzing van vier dorpen en het huis Ter Doest. Het laatste ligt tegenover Weele in Noord-Brabant, de parochiekerk in het midden van het eiland, en naar de zijde van Scherpenisse het dorp Scraabendijk, terwijl de beide andere dorpen ongenoemd blijven. Hoe weinig betrouwbaar deze kaart is, kan, om niet meer te noemen hiernut blijken, dat Kempens hofstede naar het eiland Poortvliet verplaatst is.

waarbij thans de meestoof staat, een veer aantrof, vanwaar men naar Stavenisse overgezet werd. Naar de zijde van St. Maartensdijk had men de zooeven genoemde geulen met nog andere kreeken en slikken, en de Holvliet, die stroomde door den tegenwoordigen Noordpolder.

't Is moeielijk zich een juiste voorstelling te vormen van den vroegeren toestand, daar het tegenwoordige Stavenisse dagteekent van het einde der 16e eeuw, toen het voor de laatste maal is bedijkt geworden. Zeker is het dat Stavenisse oorspronkelijk uit niets anders bestond dan den enkelen Oudelandschen polder; dat Oud-Kempenshofstede een geheel op zichzelf liggend eiland uitmaakte, en dat eerst in veel lateren tijd die beide polders door nieuwe aanwinsten tot ééne gemeente zijn vereenigd. Behooren zij thans aan één en denzelfden Ambachtsheer, de polders daarentegen hebben nog ieder zijn eigene administratie en zijn eigen bestuur. Ten aanzien van den oorspronkelijken toestand heeft de heer A. Hollestelle, opzichter van den Waterstaat te St. Maartensdijk, ons een duidelijke voorlichting geschonken en kunnen wij hier volstaan met verwijzing naar zijn belangrijk werk. 1)

Gelijk met vele plaatsnamen het geval is, schuilt de oorsprong der benaming Stavenisse in het duister. In vroegeren tijd schreef men Stavenesse, ook wel Staevenisse of Staaftenisse, gelijk het geslacht, dat zich naar deze gemeenten noemde, ook in schrijfvijze verschildte. Er zijn onderscheidene meeningen over den oorsprong van den naam. Men sloeg acht, en terecht, op den uitgang nesse of nisse, en wees er op dat deze aan vele dorpen, ook en vooral in Zeeland, eigen is. Door nessen, dat natmaken beteekent, worden dus natte schorren of gorzen aangeduid, die voor de zee openlagen en nog gedurig door het water overstroomd werden. Van hier dat de landen en plaatsen aan de monding eener vliet of rivier gelegen, dikwerf

1) Geschied- en Waterstaatkundige beschrijving van de Waterschappen of polders van het eiland Tholen. — Middelburg 1879.

dien naam dragen, zooals *Hontenisse*, het lage land aan de *Honte*, *Eemnesse* aan den mond van de *Eem*, 1) *Bornesse*, het tegenwoordige *Pernis*, enz. Aan dien uitgang paarde zich de eene of andere eigenschap der moerasgronden, zooals *Renesse* of *Riedenisse*, een nat en waterachtig rietland te kennen geeft en *Scherpenisse* of *Scarpennesse* wijst op de scherpe, harde schorren. Of wel doopte men den grond naar het vee dat er graasde of de vogels die er zich ophielden, als *Ossenesse*, *Valkennesse*, *Vinkennesse* enz.

Eindelijk werd ook wel eens een eigen naam aan den uitgang vastgeknoopt, zooals *Brunesse*, van zekeren *Brunis* of *Bruno*.

Sommige vermoeden dat *Stavenesse* haren naam te danken zal hebben aan de schorren, die zich in den vorm van een *staf* of *staaf* in zee hebben uitgestrekt. Doch onwaarschijnlijk is deze afleiding, dewijl die vorm wel nooit bestaan heeft en de oudste bedijking meer aan den ronden vorm doet denken. Evenmin is er grond voor het gevoelen dat *staf* in de beteekenis van *stijf* moet opgevat worden en men hier aan *stijve*, harde gorzen te denken heeft als bij *Scarpennesse*, want die beteekenis is uit de lucht gegrepen en in de Oud-Hollandsche taal onbekend.

Zou dan het beweren van den geleerden *ab Utrecht Dresselhuis*, die meer dan anderen wegens zijne veeljarige en diepe studien in de oudheidkunde en geschiedenis

1) En *Eem*, *aam*, *am em*, *iem* drukken water uit. *Aam* kennen wij nog als een vochtmaat en wij vinden het in *Ameland* terug. *Am* in *inam*, *inham*, een bochtige inloop van het water in het land. Van *eem* is *beemd* afgeleid, *be-eemd* een bewaterd land; zoo ook *heem*, een district of gemeente door wateren begrensd en afgesloten. In een groot aantal plaatsnamen in ons vaderland komt dit voor als *haam*, *heem*, *hem*, *heim*. *Em* vinden we in *Emden*, *Emmerik*, *Emmeloord*, maar ook in *emmer*, zoodat *wateremmer* een pleonasmus is. *Iem* vinden we in *Diemen* terug, de wateren, waarvan het grootste meer bepaald *de-iem*, *Diem* genoemd werd. (*J. ter Gouw*, *Gijsbrecht van Aemstel*, blz. 133.)

van Zeeland, verdient gehoord te worden, waarheid behelzen. 1) Naar zijn gevoelen is Tholen het Bacchuseiland. Jupiter, de dondergod, heet Stavo of Staeffo; Fosta of Vosta is zijne vrouw; Gorr zijn zoon, Goe zijne dochter, Meila zijne zuster. Al deze namen kan men in het eiland weervinden; denkt slechts aan Stavenesse, Vosdal, Vosdijk, Vosmeer, Vosvliet, Gorisgoek en buiten het eiland, aan Goes. Verder denkt men bij St. Maarten aan Bachus, en in de onmiddellijke nabijheid van St. Maartensdijk stond het Kapoenenhuis, waaraan op sommige tijden geofferd en nog in de dagen van den kronijkschrijver Smallegange, lammeren, biggen, ganzen enz. op St. Maartensavond gebracht werden om den aflaaf van twee jaren te verdienen, dien paus Sixtus IV in zijne bul ten voordeele van dit oud-mannenhuis verleend had. Zonder twijfel is deze gissing hoogst vernuftig, maar is zij ook waar? Dresselhuis zelf helt er toe over om de afleiding dier plaatsnamen elders te zoeken, en ook wij zouden liever een anderen weg op gaan.

Is dan wellicht de meening van den bekenden Zeeuwschen oudheidkundige F. Nagtglas meer aannemelijk, dat wij hier te denken hebben aan het oude eiland Steeninge, waarvan in een brief van keizer Otto II (A.o. 976) gewag gemaakt wordt?

Daar lezen wij: »in de gouw Scaldis de villa Bergis met drie eilanden Sprange, Waterange; Steeninge met kerk en tol.»

Wordt hier de tol bij Schakerloo bedoeld, gelijk van den Berg in zijn Handboek blz. 89, 108 en 223 onzes inziens terecht vermoedt, dan kan ook het genoemde eiland niet Stavenisse geweest zijn als te ver van Schakerloo verwijderd en door vele stroomen daarvan gescheiden. Bovendien is de overeenkomst tusschen beide namen te gering om aan dezelfde plaats te denken. Wel leidt de uitdrukking in den

1) In zijn allermerkwaardigst geschrift: de provincie Zeeland in hare aloude gesteldheid. blz. 44. Aant. 7.

brief er toe om het tusschen Schouwen en Bergen op Zoom te zoeken, tusschen de in 976 nog vele open slikken en gorzen. Geven ons de mede opgenoemde eilanden geen licht ten aanzien der ligging, misschien brengt de benaming zelve ons op het rechte spoor. In de nabijheid van Schakerloo blijvende vinden wij bij Nieuw-Strijen in de monding de voormalige Strieneden Steelandspolder, welke zijn naam aan den bedijker en bezitter ontleent.

Reeds voor 1285 bestond de naam en het geslacht Steeland, dat heenwijst naar het land bij de Stee of de voormalige Stee, gelijk dan ook niet ver van daar de Haastee aangetroffen werd. Zooals wij weten beteekent de uitgang *i n g e* bij plaatsnamen eene vereeniging van den stroom door opkomende gronden, en komt zij meermalen voor, zooals blijkt uit *Wemeldinge*, *Kruininge*, *Vlissinge*, *Greveningen*, *Hunninge*, enz. Dientengevolge wijst de naam ons heen naar een eilandje in de Stee ontstaan, naar een opwas in dien stroom en hebben wij het achter Scherpenisse te zoeken.

De naam *Stavenesse* dagteekent uit de twaalfde eeuw, omdat er toen reeds ridders van *Stavenesse* voorkwamen. Misschien moeten wij hier aan een *Stavo* denken, naar wien het eiland aldus geheeten werd.

Die naam was geen vreemde, vooral niet bij de oude Friezen. Onder dien naam vereerde men oudtijds *Jupiter*, en *Stavo's* godspraken en wonderen waren alom beroemd. *Stavoren*, de zetel van het Friesche rijk, dat zich uitstreckte van de *Wezer* tot de *Schelde*, was tevens de zetel zijner vereering. Is het te verwonderen dat die naam in *Zeeland* gevonden wordt, nevens die van *Betto*, *Bruno*, *Dodo*, *Poppo*, *Otto*, *Hugo* en anderen?

Waarschijnlijk dus dat *Stavenesse* oorspronkelijk niet anders beteekent dan de lage lauden of gorzen van *Stavo*, evenals *Brunesse* afkomstig is van *Bruno*.

II.

Oudste Geschiedenis tot 1590.

Al zeer vroeg wordt van het eiland Stavenisse gewag gemaakt. De bekende Boxhorn¹⁾ deelt mede dat hij aan een »Seecker met de handt gheschreven Chronyckken» de volgende aantekeningen ontleende: »Stavenisse, 't welck was een eylandt voor de inundatie des jaars 1509, is sichtens lange tijd ghebleven verdronken met sijn dorpen, Daer plachten te wesen vier dorpen en een casteel, ghenaemt 't Huys ter Doest. De hooftparochie ende 't principaelste dorp heette Stavenisse.»

Hoeveel of hoe weinig van dit bericht waar moge zijn, want de gegevens tot contrôle ontbreken ons, zooveel kunnen we er toch uit opmaken dat het eiland voor de inundatie een grooteren omvang bezat en er veel grond is buitengedijkt geworden. Van die dorpen en dat zoogenaamd kasteel is geen spoor zelfs gebleven, en ook de namen dier plaatsen heeft de overlevering niet eens bewaard. In het naburige Oud Kempenshofstede behoeven wij ze niet te zoeken, want op bovenstaande mededeeling laat de schrijver aanstonds volgen: Kempenshofstede, hierin legt ook het gehuchte, gheseyt de Rijckebuerte», terwijl Kempenshofstede nevens Stavenisse tot de schoone dorpen van

1) Cronycke van Zeelandt I. 434.

het eiland van Tholen gebracht wordt. Kunnen wij zelfs niet gissen waar die dorpen gelegen waren, aangaande het kasteel of huis Ter Does straalt eenig licht.

't Zij ons vergund een oogenblik in de geschiedenis van ons Vaderland te vertoeven. Na den dood van graaf Dirk VII werd zijn broeder als wettig erfgenaam van de kroon door de Zeeuwen gehuldigd. Anderen verkozen Ada, des overledenen dochter en gemalin van den ondernemenden graaf Lodewijk van Loon, die door zijne betrekkingen met de hooggeplaatsten en aanzienlijken, in staat was machtige bondgenooten te verschaffen. Weldra ontstond een heftige strijd over de opperheerschappij. Aan de zijde van graaf Willem, stonden de heeren van Wassenaar, van Teylingen, van Haarlem, van Egmond en anderen, terwijl de partij van Ada gekozen hadden de bisschoppen van Luik en Utrecht en de vorsten van Brabant, Gelre, Limburg, Namen en Vlaanderen.

Niet het minst ondervond Zeeland al de nadeelen van dien twist, want nu eens waren het Willem's benden, die onder bevel van zijn broeder Floris het land afliepen en alles verwoestten, en dan weder die van Van Loon, welke het overgeblevene vernielden en inzonderheid het bloeiende Walcheren teisterden.

Ook de eilandengroep die het tegenwoordige Tholen uitmaakt, bleef niet verschoond. De sterkte, die Hugo van Voorne, in naam van Van Loon hier het opperbewind voerende, te Poortvliet gebouwd had, werd geslecht 1) en de gansche omgeving had veel van den overwinnaar te lijden.

Eindelijk kwam door bemiddeling van Philips van Namen, die door den tocht zijns broeders Boudewijn naar het Heilige Land, als voogd van Vlaanderen opgetreden was, op 14 Oc-

1) Stoke vermeldt in zijn Rijkmkronijk: „want hi (Floris) brac hem in Poortfiet sine veste, die seer was vast.” — Wat Smallegange, in navolging van Boxchoorn omtrent het huis van den heer Hugo van Scherpenisse, een Zeeuwschen edelman, schrijft, berust op een misverstand, daar Scherpenisse de hoofdplaats van het eiland was en Hugo van Voorne en Hugo van Scherpenisse voor een en denzelfden persoon te houden is.

tober 1206 tusschen de strijdende partijen een verdrag tot stand, waarbij aan Lodewijk van Loon, behalve geheel Holland, de vier Zeeuwsche eilanden — en deze als leen van Vlaanderen — Scarpenesse, Duvelant, Stavenesse en Drieskire (Dreischor) werden toegekend. 1) Hoewel paus Honorius bij eene bul van 21 Maart 1217 deze overeenkomst, te Brussel aangegaan, bevestigde, en de uitvoering er van aan den aartsbisschop van Trier opdroeg, was graaf Willem toch niet tevreden en de rust keerde eerst weder, nadat hij, weduwnaar geworden, hertrouwde met Maria van Brabant, weduwe van keizer Otto IV.

Zeeland bleef de twistappel tusschen Holland en Vlaanderen. Floris verzuumde aan Johanna van Vlaanderen hulde te doen, en deze vond op hare beurt moeielijkheden van den kant des keizers, dewijl zij nalatig gebleven was haar leen van den keizer te komen voldoen.

Doch genoeg om te doen zien dat het eiland Stavenesse in den aanvang der dertiende eeuw bestond niet alleen, maar ook mede aanleiding gegeven heeft tot langdurige twisten. Toen had het reeds zijn eigen heeren. Immers het huwelijkscontract van graaf Floris van 5 Maart 1214, oudsten zoon van graaf Willem, met Machteld van Brabant is mede onderteekend door heer Betto van Stavenesse, ridder. 2)

Die laatste bijvoeging doet ons zien, dat hij onder de Zeeuwsche edelen van die dagen een aanzienlijke plaats bekleedt. Naar het gebruik dier tijden droeg hij den naam van zijn land. 3) Wie hem tot ridder geslagen heeft, is ons onbekend, evenals de herkomst van zijn geslacht voor ons in het duister

1) Zie A. Kluit. Hist. Crit. Comit. Holl. en Zeel. I. par. II. — Van Mieris, Groot Charterboek I. bl. 149, 150. — Van den Bergh, Oorkondenboek I. bl. 125, 126.

2) Zie Van Mieris, I. bl. 162, 163. — V. d. Bergh, bl. 142.

3) „Eerst in het begin der twaalfde eeuw werd het gebruik der toenames algemeen; vóór dien tijd was geen ander onderscheid tusschen personen, dan alleen doopnamen, somtijds met bijvoeging van 's vaders naam. Het land gaf den naam aan den Heer, en niet de Heer aan het land.” (v. Spaen, Hist. der heeren van Amstel, § 2.)

ligt. Maar dat hij den hoogsten rang van Edelman bezit; dat hij zich naar *Stavenesse* noemt, en bij de verloving van den gravenzoon te Antwerpen tegenwoordig is, dit geeft ons alle recht om vast te stellen dat hij in die dagen een man van groote beteekenis genaamd moet worden. Zijn geslacht telde vele leden. In 1223 legt graaf Floris de verklaring af dat vrouwe *Lielt van Stavenisse* met goedkeuring van hare bloedverwanten 25 gemeten lands in Zuid-Beveland aan de kerk van *Ter Doest* geschonken heeft.

Deze *Lielt* was voor de tweede maal gehuwd met heer *Dirk*, terwijl hare zusters gehuwd waren met de heeren *Willem* en *Dirk*. De verklaring is ondertekend als getuigen door *Hendrik*, *Priester te Stavenesse*, *Poppo van Stavenesse*, *Heyninck*, zoon van *Betto*, *Willem*, zoon van *Dirk van Stavenesse* en *Simon* zijn broeder, alsmede door *Johannes*, priester en monnik in de abdij *Ter Doest*, broeder *Henrick*, magister van *Monsterhouck* en broeder *Petrus Wulf*. 1) In het handvest van *Floris V* komen onder de gezworenen, die over wettelijke geschillen te beslissen hadden voor, *Costins*, zoon van heer *Scorin* en *Bodekins*, zoon van *Betrekimen* uit *Stavenesse*. Dezelfde graaf verklaart dat de bloedverwanten van *Johan* en *Dirk van Heusden* geen wraak zullen nemen omdat de eerste dezer edelen bij het beoorlogen van *Keulen* gedood en de tweede gevangen genomen werd. Tot die bloedverwanten behoorden *Costijn* en *Johannes*, zonen van heer *Storms van Stavenesse*. 2)

Bij de plechtige installatie van den bisschop van *Kamerijk* treffen wij onder de talrijke ridders ook *Jan van Stavenisse* aan. 3)

Verder lezen wij dat vrouwe *Geertruid*, weduwe van heer *Dirk van Stavenesse*, in Augustus 1273 aan het *Duitsche* huis te *Zandvoort* bij *Middelburg* 30 gemeten land te *Calffiet* in *Noord-Beveland* ten geschenke geeft, en als eene niet on-

1) Zie v. d. Bergh, blz. 167.

2) „ „ II, blz. 89.

3) „ van Mieris, I. 549.

belangrijke bijzonderheid wordt uitdrukkelijk vermeld dat zij een eigen zegel bezit. 1)

Voorts treffen wij onder de heeren van Stavenesse aan Boudewijn, Dankards zoon, die met Boudewijn Weldekin hulp en trouw belooft aan Aleide, weduwe van Jan van Avenes. Genoemde vrouw als voogdes van den onmondigen graaf Floris opgetreden, vond bij vele Zeeuwsche Edelen tegenstand. Zij riepen Otto van Gelder in het land en droegen hem het regentschap op. Die twist werd aanleiding tot den strijd bij Romerswaal in 1263, waarin Aleide het onderspit dolf, die zich in het vervolg dan ook enkel met de opvoeding van den jeugdigen graaf bezighield. Dankbaar erkende hij later hare liefderijke en trouwe zorg en poogde die te vergelden haar door de Zeeuwsche misnoegden aangedaan. Hare zonen evenwel, zich een macht willende aanmatigen, die hun niet toekwam, werden oorzaak dat Floris, hoe ongaarne ook, verplicht was haar het land te ontzeggen. Hierom, en verder uit wraak tegen den jeugdigen Graaf, »der Keerlen God», schaarde heer Boudewijn zich aan de zijde van Aleide.

Van dezen zelfden heer Boudewijn bestaat nog eene verklaring door hem afgelegd, ten aanzien van het verdrinken van zekeren Ydseboud van Stavenisse. Hiervan werden de mannen van de abdij Ter Doest beschuldigd, doch ten onrechte, daar de verdrinkene 's nachts bij ongeluk van het schip gevallen en alzoo omgekomen was. Er bestond dus geen recht voor de erfgenamen om schadevergoeding te eischen. 2) Bij deze verklaring verdient het de aandacht, dat zij gegeven is te Tolseinde (actum apud Totelsende, 29 Juli 1269), eene heerlijkheid aan de overzijde der Schelde gelegen, bewesten Yerseke, Gouwe, Zijpe, Greve, Portfliet, en ten westen van de Streine, tienden te betalen aan het kapittel van Oud-Munster of St. Salvator te Utrecht, aan hetwelk de Utrechtsche bisschop ze had toegekend.

1) Zie v. d. Bergh, blz. 525.

2) V. d. Bergh, blz. 84.

Dit kapittel kon echter van zijne zijde ze wederom op bepaalde overeenkomsten aan bijzondere personen of stichtingen uitgeven, en meermalen zien wij op die wijze de tienden door ruiling en schenking, door koop en verkoop, door pacht en huur, van de eene in de andere hand overgaan. Zoo geven deken en kapittel van Oud Munster eenige gemeten lands en tienden te Stavenisse aan Boudewijn Dankardszoon van Stavenisse in erfpacht, tienden welke hij zichzelf gekocht had van Gerard van Maelstede en diens vrouw, en in het volgende jaar, 1282, worden daaraan nogmaals eenige gemeten tienden toegevoegd. Waarschijnlijk stond die verkoop in verband met bovengemelde borgstelling voor Peter van Borselen, daar Smallegange bericht, dat Jan en Gerard van Maelstede ostagiërs waren met Dirk en Wouter van Cruuning.

Een zoon van dezen Dankard, denzelfden naam dragende, belooft trouw aan graaf Floris V, onder borchtocht zijns broeders Gilles op al zijn gebied. Dit stuk is gedateerd: Middelburg 16 December 1291. 1)

En onder de scheidsrechters, geroepen om uitspraak te doen over de huldiging in de landen tusschen de Schelde en de Heidenzee gelegen, waarover geschil ontstaan was tusschen graaf Floris en Guy van Vlaanderen, komen voor uit Stavenesse: Costins zoon, Monseigneur Scorin en Bodekinszoon Betrekinen. 2) Eindelijk vinden we bij Van Leeuwen, Bat. Illustr. bl. 968 nog vermeld Margaretha van Stavenesse, dochter van Otto, gehuwd met Gijsbert Van der Goes, die in 1333 stierf. 3)

Een en ander doet ons zien dat de toenmalige heeren van Stavenesse tot de hoogst geplaatsten in het land behoorden en aan de aanzienlijkste geslachten vermaagschapt waren. Sommige hunner droegen de gouden sporen en werden tot vereerende betrekkingen geroepen. De ridder, miles, was

1) Van Mieris. I. 544.

2) V. d. Bergh, II. 320.

3) Nagtglas in Zeel. III. schrijft abusievelijk *r. d. Docs.*

een Edele, die geharnast en te paard ten strijde trok benevens zijn gevolg, gewoonlijk uit tien ruiters behalve de voetknechten bestaande. Blijkens de schenkingen, straks genoemd en de borgtocht door hem gegeven, waren zij

Allen mannen, wel beleend,
 Onverbasterd in hun bloede,
 Rijk aan eere, rijk aan goede.

Ook het zegel waarmede vrouw Geertruid hare gift aan het Duitsche huis bekrachtigde, kenmerkt den adel der familie. Immers zijn in ons land geen ouder zegels van Edelen bekend dan uit de eerste helft der 13e eeuw. Niet alle ridders gebruikten een ridderzegel, 1) want het was een eereteken, dat niemand verplicht was te voeren, doch zij die het bezigden, gaven daarmede hunne waardigheid te kennen. Hier hebben wij een vrouwenzegel, dat ons overigens geheel onbekend is, doch daar het haar eigen zegel heet, en geslachtszegels onbekend zijn, ook haren adellijken afkomst verraaft. De heeren van Heusden worden bloedverwanten genoemd, en hoe machtig dezen waren en hoe hoog zij aangeschreven stonden kan onder anderen hieruit blijken, dat onder de eerste leden van de ridderlijke orde der broederschap van St. Jacob, door Floris in het leven geroepen, Jan van Heusden was. Ten aanzien hunner woonplaats verkeerden wij geheel in het onzekere. De verklaring door heer Boudewijn in 1269 afgelegd, is gedateerd uit Tholsende, niet ver van het tegenwoordige Yerseke gelegen, en in den Novembervloed van 1530 onder de wateren bedolven. Daarentegen is Boudewijn Dankardszoon te Middelburg, wanneer hij trouwe aan graaf Floris belooft. Hield de laatste zich veel in Zeelands hoofdstad op, dan zou hieruit die dagteekening verklaard kunnen worden.

1) Zelfs de edelen te Stavenisse hadden niet ieder een eigen zegel. In een brief aan het kapittel van Oud Munster, waarin zij zekerden Balduinis voordragen tot curcit van Stavenisse, (8 October 1278) verklaren zij: „Cum Omnes Sigilla non habemus contenti sumus jus sigillio filiorum Blic et Bissonis filii Bismeri et Simonis filii. (Archief van „Oud Munster te Utrecht.“)

Te Tholsende was echter geen burch of kasteel zoover ons bekend is. Zou dan het oude bericht misschien waarheid behelzen, dat men te Stavenisse een kasteel aantrof, Ter Doest genaamd, en hielden genoemde heeren daar hun verblijf?

De naam herinnert ons terstond de rijke abdij der Cistercienser monniken, nabij Brugge gelegen. Zij stond in hoog aanzien en bezat uitgestrekte goederen in Zeeland. Graven en Edelen begunstigten en begiftigden haar mildelijk, hetzij door vromen zin gedreven. »om der ziele oirbaer” of »in verlatenisse der sonden”, ’t zij om politieke beweegredenen ter zake van de gedurige verwickelingen met Vlaanderen. Telgen uit de aanzienlijkste geslachten stonden aan het hoofd of waren leden van de verschillende kloosters en conventen.

In Zuid-Beveland bezat de abdij twee uithoven, eene te Krabbendijke en eene te Kattendijke, welke beiden aan den abt te Brugge onderworpen waren. De laatstgenoemde lag aan de overzijde der Schelde, schier tegenover Stavenisse, droeg den naam van Monsterhoek en werd door geestelijken bewoond, aan wien in 1323 door den Graaf vergunning geschonken werd enkele goederen in den omtrek te verpachten, mits aldaar een priester stellende, om dagelijks de mis te lezen. 1) Waarschijnlijk zal het huis Ter Doest, waarvan het oud Cronijkske gewag maakt, dus zulk een uithof geweest zijn, als wij er twee aan den overkant der rivier aantreffen, doch daar deze slechts door geestelijken mochten bewoond worden, vervalt daarmede ook elke gedachte aan eene woonstede voor de ridder-familie, waartoe het eiland overigens geen geschikte plaats was. Eensklaps verdwijnen de heeren van Stavenisse van het tooneel. Wat mag daarvan de reden zijn? De geschiedenis laat ons alweder in den steek en wij moeten tot gissingen en vooronderstellingen de toevlucht nemen.

Aan het einde der dertiende eeuw, waarvan de laatste berichten gewagen, stond Floris V op de middaghoogte van

1) Nehallennia, 1849, blz. 145.

luister en macht. Welvaart, orde en veiligheid waren in het land gekomen. Door 't verleenen van keuren en handvesten aan poorterijen en gemeenten, door 't beschermen van den landbouw, de nijverheid en den koophandel had hij zich de liefde des volks verworven. Zeeland niet het minst was krachtig vooruitgegaan. Aan dijkbouw en zeevering waren schatten ten koste gelegd, vooral na de rampen door de overstromingen van 1286 en 1287 veroorzaakt.

Doch terwijl hij de dorpers verhief en den adel kortwiekte, kon de laatste hem dit niet vergeven. De Zeeuwsche edelen inzonderheid, konden hun wrevel niet verkroppen dat hij tegen den zin zijner tante Aleide en in strijd met hunne belangen de dochter van Guy van Vlaanderen had gehuwd. Zijne weigering om zijn schoonvader als leenheer te erkennen, zette kwaad bloed, want zoolang Zeeland half Vlaamsch, half Hollandsch was, waren zij onder die dubbele en onzekere regeering gewoon te doen wat hun aanstond en vonden, wanneer zij tegen den eenen vorst misdeden, bij den anderen bescherming en heul. 1)

Was de opkomst der steden hun een doorn in 't oog en zagen zij zich in hunne vermeende rechten verkort, geen wonder dat er haat en wrok ontstonden en een vuur begon te smeulen, dat spoedig in het schandelijkst en laaghartigst verraad uitbarstte. Niet minder dan 32 Edelen, waaronder de Borselens, de Rennesses, de Maelstedes, de Cruiningers, de Catsen, sloten met Guy van Vlaanderen een verbond tegen Floris. Ook in Holland was het misnoegen groot, zoodat mannen als de van Aemstels, Woerdens, Heusdens, Kuyks, van Velzens en anderen tot vazallen vernederd waren.

Guy deed een inval in Walcheren. Door verraad werd Floris te Biervliet in verzekerde bewaring genomen. Te Bergen op Zoom had onder medeweten van den Engelschen koning een samenzweering plaats, waaraan het grootste deel van den Hollandschen en Zeeuwschen adel deelnam.

1) v. Lennep, De voornaamste geschiedenissen van Noord-Nederland. I. pag. 80.

En Floris viel als een slachtoffer van der Edelen haat. Nauwelijks echter klonk de mare van zijn moord door het land of het volk liep te wapen en koelde zijn woede aan de medeplichtigen. 's Graven zoon, eerst bij Borselen en later bij Jan van Avenes steun zoekende, sloot 17 October 1299 een verbond, hetwelk tot meer zekerheid door de steden o. a. ook door Middelburg en Zierikzee bezegeld werd, om »met den quaeden veraeders ende moordenaers" van zijn vader nimmer zoen, vrede of bestand te maken. De meeste Edelen zijn naar Vlaanderen uitgeweken; hunne goederen en bezittingen werden verbeurd verklaard en vervielen aan de grafelijkheid, en velen hunner zijn nooit in Zeeland teruggekeerd. Meer dan waarschijnlijk dus dat de heeren van Stavenisse, aan de aanzienlijkste geslachten verwant, aan het vloekverbond deelgenomen en tot de Zeeuwsche ballingen behoord hebben en daarom zoo plotseling in dezen tijd verdwijnen.

Niet lang na hun vertrek leed het eiland Stavenisse groote schade. De watervloed op St. Katharijnendag van 1304 was hoogst noodlottig. Reigersbergen 1) verhaalt: »Het eilandke of polderken van Stavenisse (nae dat sommige schrijven) wordt seer ghemindert ende buyten ghedijckt, 't welcke doen soo groot was, dattet bijkans over Noordtbevelandt en de aan 't Landt van Cats ende over Duijvelandt plach te streecken."

Vreeselijke verwoesting bracht die stormvloed zoo hier als elders te weeg. Van het huis Ter Doest is later evenmin sprake meer als van de dorpen en de parochiekerk. Jarenlang bleef het eiland drijven en werd naderhand slechts gedeeltelijk ingedijkt. In het jaar 1355 verleent graaf Willem V te Zierikzee, commissie aan C. H. Vredensz 2) als dijkgraaf van Stavenisse en vergunde aan die van Stavenisse om Hugenware en de Rote tot land te maken. De aanwassen aan

1) Cronyck van Zeelandt, II. 106.

2) Inventaris oud Archief van Zeeland, blz. 101. — Zeelandia Illustrata. II. blz. 340.

de noordzijde van het eiland schenen rijp voor bebouwing, en dat wij die inpoldering aan dezen kant te zoeken hebben, blijkt niet slechts uit den algemeenen regel dat nieuwe gronden in de strekking van het Zuiden naar het Noorden aangewonnen worden, maar ook en vooral uit den naam Jan Hughegat, waarmede het water aangeduid werd dat tusschen Oud Kempenshofstede en den tegenwoordigen uitersten Nieuwlandspolder stroomende, de Hamer en de Breede Vliet verbond en oostwaarts met de Wikkelee zich vereenigde. De deskundige heer *Hollstelle* 1) vermoedt dat er van den dijk nog overblijfselen in het weiland langs de Wiel aanwezig zijn, en zegt dat in de 14e eeuw alzoo niet minder dan drie bedijkingen worden aangetroffen, die zich in noordelijke richting tot onder de kust van Duiveland uitstrekten. De laatste helft der veertiende eeuw, vooral tusschen de jaren 1370 en 1380 werd door vele overstromingen en doorbraken gekenmerkt. 2) Ondanks de vele rampen en de binnenlandsche onlusten bloeiden toen handel en nijverheid, en Middelburg en Zierikzee zonden hare koopvaarders naar de Oostzeelanden, terwijl de voortbrengselen van het Zuiden en Oosten daar opgestapeld werden.

Het ridderwezen was diep in 't verval; daarentegen gingen de stedelingen in rijkdom en ontwikkeling krachtig vooruit. Met jeugdige moed beziel had de derde stand zijne kluisters verbroken en was zich zijner rechten en krachten bewust geworden. En waar de geldelijke onderstand den Vorsten te leveren belangrijker wordt, daar dringen de poorters ernstiger aan op uitbreiding hunner privilegien en voorrechten.

Bij die toenemende welvaart rustte het oog op zoovele verdronken landen en rijpe schorren, en werd men bedacht op vermeerdering van grondbezit.

Ook het steeds drijvende eiland Stavenisse met zijne omgeving trok de aandacht van den te Zierikzee wonenden

1) *Bladz.* 150.

2) *Cf. Belpaire, Memoire sur les changemens, etc. Bruxelles, 1827. pag.* 92.

rentmeester der Grafelijkheid van Zeeland, Beooster-Schelde den heer Bruijnsteen van Herwijnen, en hij verkreeg in April 1391 van Hertog Albrecht van Beijeren de vergunning om het oude land van Stavenisse weder te bedijken, zoo groot of klein als hij zulks oorbaar zou achten. Tot voorwaarde werd door den Hertog gesteld dat Herwijnen dit land zou houden, en ten aanzien der tienden, dat ze geheven zouden worden door de geestelijkheid in Utrecht. 1)

Uit Gelderschen adel gesproten, had hij aan zijne aanzienlijke afkomst en verwantschap die hooge betrekking van rentmeester te danken. 2)

Men verdacht hem dat hij, evenals Zeeuwsche edelen, den Graaf niet welwillend gezind was, doch van dien laster zuiverde hij zich door een schrijven dd. 17 October 1391, waarin hij aan den Graaf, aan 's Graven zoon, den heer van Oosterwant en zijne andere kinderen trouw en hulp belooft tegen iedereen. 3).

Aan die belofte bleef hij evenwel niet getrouw, en het »noblesse oblige» werd spoedig door hem vergeten. De belangen der grafelijkheid werden niet door hem ter harte genomen. Het doen van rekening en verantwoording liet bij hem, evenals bij den heer van Arkel veel te wenschen over, en steunende op zijn bloedverwantschap met den Hertog, 4) maakte hij misbruik van zijn gezag. Hij is van zijne betrekking ontzet en uit het land gebannen wegens een manslag

1) De brief van Uitgifte is te vinden bij Smallegange, bl. 749. — Zie ook Van Mieris III. 580.

2) In Gelderland was men blij van hem verlost te zijn. In 1386 roofde hij eenige schepen met rogge beladen en bracht ze naar Loevestein op, eischende tot loskoop niet minder dan 400 Schilden. Hiervoor te Zalt-Bommel in het gericht gedaagd, werd hij van onderscheidene geweldensarijen, zoo te land als te water beschuldigd. — Nijhoff. Verzameling van Oorkonden III 582.

3) Van Mieris III 582.

4) Zijn vader Johan van Herwijnen, ridder, was gehuwd met Wilhelmina, bastaard dochter van Hertog Albrecht bij Aleid van Poelgeest — van Mieris III 582.

door hem begaan. Van Herwijnen vluchtte naar Amsterdam, 1) buiten twijfel om verder veiliger schuilplaats te zoeken. Door Albrecht ontdekt en in zijn huis opgesloten, wist hij echter te ontkomen naar Loevestein, welks bewaring hem vroeger was toevertrouwd, en dat hij in staat van verdediging bracht. Hij plaatste hier eene bezetting van negentig krijgsknechten onder bevel van vier kapiteins, en toog zelf naar Gelderland. De hertog zond een leger onder bevel van zijn oudsten zoon tegen het kasteel dat beschoten en ingenomen werd, terwijl daarbij de drie zonen van den weerspannigen ambtenaar gevangen genomen werden. 2) Later schijnt hij echter met den Hertog een zoen getroffen te hebben. Althans op 27 Maart 1399 vinden wij hem bij Albrecht te 's Gravenhage bij gelegenheid van den verkoop der heerlijkheid Borselen aan Nicollaas van Borselen, welk ambacht na den dood van Floris van Borselen, Raes-zoon aan den hertog was gekomen. Zijn verbeurd verklaarde goederen kreeg hij echter niet terug. In evengenoemd jaar gaf Albrecht de beide gorzen, liggende aan de Zuidzijde van Schouwen met het land van den heer van Herwijnen in Zuidland, dat aan hem verstorven was, om gunsten en maagschap wil aan de vrouw van Jan van Haer, en van Proyen zijne nicht, om die van de grafelijkheid van Zeeland te houden tot een recht leen. 3) Ook zijne goederen in Stavenisse bleven aan den Hertog, terwijl de tienden, welke hij bezeten had, in Malland en Poortvliet, door verkoop overgingen aan Oede en Bergen, vrouwe van Sint-Maartensdijk. Otto van Haeften, ontving het huis en erf te Herwijnen, hetwelk hij in 1405 weder aan den Hertog opdroeg.

1) Zie Vossius Hist. Jaarb. v. Holl. en Zeel. XIII bl.504. Hij schrijft: „Het schelmschuk van zijn ontvanger Brust van Herwijnen heeft hem in een andere bekommeling gewikkeld. Hij was bij Albrecht in verdenking, alsof hij zijn ambt niet ter goeder trouw had bediend en was hem ook daarom belast zijn rekening te doen. Maar van Herwijnen, in zijn hart kwalijk bewust zijnde, als hij dat niet met woorden kon voorbij wijzen, is naar Amsterdam geweken, buiten twijfel om verder afgelegen en veiliger plaatsen te zoeken”.

2) Zeel. Illustr. II 340.

3) Reigerbergen II 612.

Reeds in 1396 ging de heerlijkheid Stavenisse in andere handen over en beloofde de Hertog dat »onse nichte van Herwina gheen lijftoch op dat ooist goet ende ambocht hebben noch houden en van in gheenze manijeren, hetsi mid brieven of mid genen brieven, geestelic of wairlic.» 1) In 1402 werd hij met Herwijnen beleend, doch niet vele jaren later is hij overleden.

Op 28 Maart 1396 kwam heer Jan van Heenvliet, in het bezit van Stavenisse, terwijl tegelijkertijd aan de bewoners vrijheid van tollen en voorrechten vergund werden. Zij mochten even vrij voorbij alle tollen van Holland en Zeeland varen als de poorters van Zierikzee, en waarlijk die vrijdom moet niet gering geschat worden. Overal waar men met zijn schip aanleggen wilde, rees de booze in de gestalte van een tollenaar op. Genoot men vrijheid, dan stond men onder bescherming van den »landsort,» zolang men bleef op den handelsweg waarop de tollen waren gesteld en werden geheven, doch verliet men dien dan liep men gevaar van aanhaling en knevelarij. Hieruit vloeide voor de bevoorrechten de noodzakelijkheid voort om persoonlijk met hunne goederen te reizen en de markten te bezoeken om handel te drijven op de plaatsen waar zij tolvrij waren. En die tollen waren menigvuldig in Holland en Zeeland. Denkt slechts aan de voornaamste te Dordrecht en te Geervliet, en in Zeeland aan die te Schakerloo, te IJsekeroord en op de Honte. Voeg bij die tolrechten nog de rechtmatige grieven tegen de tollenaars om de baldadigheid en geweldarij, die zij pleegden op de voorbijgaande schepen, en men zal erkennen dat die tolvrijheid voor de ingezetenen van Stavenisse waarlijk van groote beteekenis is geweest.

Getuigt dit voorrecht van het handelsbedrijf en van de scheepvaart die toenmaals aangetroffen werden, ook het privilegie aan den vorigen bezitter der heerlijkheid verleend om Baljuw, Schout of Schepenen te Stavenisse aan te stellen mag niet uit het oog verloren worden. Waren de eersten

1) Van Mieris III 657.

de plaatsbekleeders van den Vorst, de Schepenen vertegenwoordigden de gemeente. Moesten de eersten zorgen voor de uitvoering van het burgerlijk bestuur en de bedeeïing van het recht, en hadden zij toezicht op dijken, wegen en wateren, de Schepenen maakten het college van rechtspraak uit. Reeds in 1290 had Floris bij keure de Schependommen ingevoerd, en dewijl Baljuw en Schout in den regel vreemdelingen waren, hadden de Schepenen door hunne plaatselijke bekendheid het recht der bureu of dorpen te handhaven. De Baljuw stond boven den Schout, want gene was 's Graven gemachtigde en vertegenwoordiger bij de hooge bank of het halsgericht, deze bij de dorpsrechtbank. Niet overal hadden de ambachtsheeren de bevoegdheid om een Baljuw aan te stellen omdat zij geen hoogen rechtsdwang bezaten, en woonden zij zelven in de heerlijkheid, dan oefenden zij zelve hunne rechten, desnoods over dood en leven uit. De vergunning deshalve om ook een Baljuw aan te stellen geeft aan Stavenisse een voorrang boven andere dorpen.

Heer Jan Van Heenvliet, die bij den koop het recht voor zijne Schepenen verkregen had om »Wilcoren" te maken tot bevordering van eendracht en rust, zag zich in zijn bezit in 1407 door Willem van Beijeren, graaf van Oostervant, bevestigd, met vergunning om zijne hooge en lage heerlijkheid »samentlijk alle den alingen landen van Stavenisse" vrij te hebben en te houden ten eeuwigen dage.

Behoorende tot het aanzienlijk geslacht der van Voorne's, dat zoovelen burggraven aan Zeeland geleverd en de invloedrijkste betrekkingen bekleed had, was hij de zoon van Jan van Heenvliet op Blystein, Ridder, en van Vrouwe Aleid van Borselen, Wolferts dochter van der Veere en door zijn moeder dus verwant aan het destijds veel vermogend geslacht der Borselens. Zelf gehuwd met eene dochter van Willem van der Coulster, eene vrouw uit den Hollandschen adel, noemde en schreef hij zich heer van Kattendijke en Stavenisse. 1)

1) Bijzonderheden uit zijn leven zijn ons niet bekend. Hertog Albrecht stelde hem, tegelijk met Gerrit van Egmond, in 1397 tot admiraal der

In 1410 stierf hij en werd als heer der heerlijkheid opgevolgd door zijn zoon *Willem*, die gehuwd was met *Margaretha van Riemerswaal*, dochter van *Nicolaas*, heer van *Lodijke* en van zijn vierde vrouw *Geertruid van Gaveren*, vrouw van *Liedekerke*. Van hem staat opgeteekend dat hij in 1419 bij zeker handvest *Arent van Cruningen*, zijn oom, en *Jan van Cruningen*, zijn neef, ontlastte van den doodslag van *Albrecht van Heenvliet*, zijn broeder. 1)

»Niets was gemeender in dien tijd" — schrijft *Ermerins VI* bl. 88 — »dan dat de Edelen over de minste geschillen hunner gebuuren landen verwoestten en onschuldige landraten, ja elkanderen om hals bragten; zij waren Despoten in 't klein enz."

De Heeren uit het geslacht *Kruiningen* stonden in dit opzicht niet gunstig bekend, en ook *Albrecht van Heenvliet* was gevallen als het slachtoffer van hun despotisme. Heer *Willem* als de naast geroepene om wraak te nemen liet den zoen toe en rekende zich voldaan. In ditzelfde jaar treedt hij op als mede uitgever der *Schorren van Oud Kempenshofstede*, waar wij hem straks terug vinden zullen. Wat er met Heer *Willem* voorgevallen is en dus aanleiding gegeven heeft dat Hertog *Filips* zijne heerlijke goederen, die aan hem toegevallen waren, door verbeurd verklaring, aan zijne zonen, *Michiel*, *Claes*, *Jan* en *Sweer*, verkocht, is ons onbekend.

Hij was uit het land gebannen volgens mededeeling van den Heer *Nagtglas*, *Zeel. Illustr. II* bl. 341 uit 4e *Copul* fol. 461. Wellicht had hij in den twist tusschen de *Hoekschen* en *Kabeljauwsche Edelen* te zeer de partij der laatsten gekozen.

Na zijn overlijden, dat niet vóór 1436 plaats had, ging de heerlijkheid over op zijn zoon *Sweer*, zich insgelijks noemende

vloot aan, en het was in die hoedanigheid, dat hij in het volgende jaar den tocht tegen de *Friezen* ondernam en met roem ten einde bracht. *V. d. Aa. Biogr. Woord. Arend* noemt hem in zijne *Algem. Gesch. II* Dl. 2 St. bl. 309 baljuw van *Amstelland*.

1) Op de lijst der *Zeeuwsche Edelen*, die door *Willem VI* op 15 Aug. 1416 gedagvaard zijn ter verzekering dezer plichten van zijne dochter *Jakoba*, komt nevens *Jan*, heer van *Heenvliet*, ook voor *Albrecht van Heenvliet*, heer van *Stavenisse*. *Arend Alg. Gesch. Dl. II* St. 2 bl. 458.

Heer van Kattendijke en Stavenisse. Hij was gehuwd met Margaretha Pots, dochter van Wouter Pots, Schout te Dordrecht in 1457. Heeft deze zijne bezitting overgedaan aan zijn broer Machiel of Michiel?

In het jaar 1455 lezen wij toch, dat deze, Stavenisse van keuren voorzag, terwijl Sweer in 1486 stierf, zonder kinderen na te laten en in de parochiekerk van Goes, waar eene zerk met zijn acht kwartieren daarop, de plaats aanwijst waar hij begraven ligt. Heer Michiel kwam op noodlottige wijze om het leven. Karel de Stoute die niet ten onrechte dezen bijnaam ontvangen heeft en onrustig van aard, streefde naar de verwezenlijking van het droombeeld van een Bourgondisch Koninkrijk, eischte van zijne onderdanen aanzienlijke giften om den oorlog met Frankrijk voort te zetten.

Had men hem in 1468 niet minder dan vier maal honderd duizend gulden doen toekomen — eene som van te meer beteekenis als men bedenkt dat een Amsterdammer in 1464 op zijn eigen markt slechts een stuiver meer dan een leeuw of twee schilden (f 1.50) behoefte uit te geven om daarvoor een mud tarwe, een mud rogge, een mud haver, een mud gerst, een ton appelen, een vetten kalkoen en een kan wijn te koopen — 1) dan kan men gemakkelijk nagaan dat het heffen van nieuwe belasting zwaar moest vallen. Te Zierikzee waar de zeehandel groote welvaart teweegbracht, werd accijns gelegd op koren, bier, wijn en zout, en dit verbitterde zoozeer, dat er een hevig oproer ontstond. De beide Commissarissen, door den Hertog met een inning der gelden belast, waren de Baljuw van de Stad, Michiel van Kattendijke en Stavenisse, en Jacob Janssen, priester en provisor van het eiland Walcheren en rentmeester van den heer van Ravestein. Tegen deze beiden keerde zich de woede des volks. Men bestormde het Stadhuis waar zij met Schout, Burgemeesters en Schepenen bijeen waren, en de hertogelijke lasthebbers werden gedood en hunne lijken uit het venster geworpen. Zwaar heeft de burgerij voor dat misdrijf moeten boeten. De schuldigsten

1) W. J. Hofdijk. Geschied. d. Nederl. Volks. I 270.

werden onthald, de aanzienlijkste der stad als gijzelaars naar Brussel weggevoerd, de deuren der stadspoorten weggenomen, de privilegien verbeurd verklaard, en boven dat alles moest nog een som van 30000 Rijsche Guldens in negen termijnen worden voldaan. Na den dood van heer Michiel in 1472 trad zijn broeder Jan in zijne plaats op. Hij was gehuwd met Catharina van Steeland uit Vlaanderen, welke echt kinderloos bleef. In 1500 stierf hij te Brussel en was de laatste van zijn stam. Twee bastaard zomen liet hij na, Alexander, die kinderloos overleed, en Willem gehuwd met Geertruida van Opijnen, dochter van Jan de Cocq van Opijnen en van Elisabeth van Schengen, welke beiden in het koor van de kerk te 's Heer Arendskerke begraven zijn.

Vroeger reeds schijnt een deel der heerlijkheid door huwelijk van Elisabeth van Heenvliet met Laurens van Cats, bijgenaamd »de Rijke”, heer van Wolfaartsdijk, Cats, enz., en van Hendrika van Heenvliet met Diderik van der Does, in handen der familie van der Does gekomen te zijn. In 1426 althans is Hendrik, zoon van Diderik, mede eigenaar van het ambacht; na overlijden van dezen zijn oudste zoon Diderik, die in 1461 stierf, na wiens dood zijn jongste zoon uit het tweede huwelijk met Elisabeth van Matenese, heer Adriaan van der Does, optrad.

De laatste, gehuwd met Elisabeth van Cats, weduwe van Floris van Kralingen, ontving door zijne vrouw de heerlijkheid Kattendijke, waarom zijn zoon Dirk zich dan ook noemt heer van Kattendijke en Stavenisse. Van 1479 tot 25 Februari 1502 was Adriaan van der Does rentmeester Generaal van de rijke abdij te Rijsburg, tot welke betrekking slechts adellijken geroepen werden, en waarvoor hij te eer in aanmerking kwam, naardien zijne tante abdis was. Hij ligt met zijne eerste vrouw Elisabeth van Cats, die in 1477 stierf, met zijne tweede Geertruid van Romerswaal en met zijne moeder in het zelfde graf, waar een groote blauwe zerk met het wapen van van der Does er op uitgebeiteld, nog in 1570 in de kerk te Rijsburg de plaats aanwees. »Nog in 1570 hing

aan de noordzijde der kerk onder het orgel eene tafereel, voorstellende den heiligen Gregorius met de afbeeldingen van Aleid van Spangen (vrouw van Adriaan van Matenesse en grootmoeder van Adriaan van der Does 1448), Elisabeth van Matenesse, Elisabeth van Cats en Adriaan van der Does knielende een voor »een behanghen Scabelle met hen wapenen dairvoiren.” 1)

Heer Dirk werd heer van Stavenisse en Kattendijke en was dijkgraaf en baljuw van Rijnland. Uit zijn huwelijk met Josina van Zuylen werden o. a. geboren Job, baljuw van St. Maartensdijk, Wernard, rentmeester van de abdij Leeuwenhorst, die kinderloos in 1565 stierf, en Elisabeth, gehuwd met Nicolaas van Borselen, wiens dochter Maria, trouwde met haren neef Adriaan van der Does. Na heer Dirk voert geen zijner nakomelingen meer den naam van heer van Stavenisse. Wernard noemt zich slechts heer van Kattendijke, zonder meer. Door koop schijnt dus al spoedig de heerlijkheid in andere handen te zijn overgegaan.

Uit een vonnis van het Hof van Holland, medegedeeld door C. Neostadius, blijkt, dat Willem Simon Maartenz, burgemeester te Zierikzee, in 1535 voor 3200 Carolus guldens van de erven van der Does een deel in het ambacht had gekocht. In zijn boedel, Ao 1550 kwam de heerlijkheid Stavenisse met den Zuidmoer voor en werd op 555 £. vlaamsch gewaardeerd.

Het grootste gedeelte behoorde evenwel aan de van Tuyll's van Serooskerken die ook in het bezit van de heerlijkheid van Kattendijke gekomen waren.

De eigenaren van het ambacht hadden echter weinig profijt van hunne bezitting. Op Cosmus en Damianus dag, 26 September 1509, woedde een hevige storm uit het noordwesten en steeg het water zoo hoog dat onderscheidene deelen van Zeeland overstromd werden.

De dijken, wier bouw nog veel te wenschen overliet, waren

1) G. D. J. Schotel. De Abdij van Rijnsburg bl. 200.

tegen de woede der golven niet bestand en Vianen met Oost-eiland en den omloop van Duiveland, Stavenisse en Moggershil met »veertig parochien op die palen van Zeelandt" werden onder water gezet.

»Als men Stavenisse sach declineren tot niet,
Sanck Zeelandt een so harden Liet.»

schrijft Reigersbergen.

De polders met het dorp werden de prooi der wateren en bleven gedurende niet minder dan negentig jaren als open-slikken drijven. Ook de aangrenzende dijken, vooral die tegen het Westen gelegen, hadden zoo groote schade geleden dat de ontmoedigde ingelanden van eene herdijking afzagen.

Ongeveer 8608 gemeten vruchtbaar korenland ging voor den landbouw verloren. 1)

In Moggershil schonk keizer Maxmiliaan reeds ten volgenden jare octrooi tot herdijking, doch te Stavenisse scheen het aan het vermogen te ontbreken.

Die menigvuldige storm- en watervloeden, welke Zeeland zoo geweldig teisterden, hadden natuurlijke oorzaken.

Door het afdammen en vernauwen der vlieten en stroomen, moest de hoeveelheid water, die van en naar zee vloei-de, zich in de overblijvende ophoopen en een hooger waterstand in het leven roepen. Bij het dieper worden van de beddingen was echter verzwaring en verhooging der kaden en dijken onmisbaar. Doch dit kostte veel arbeid en veel geld. Het landvolk was arm. De twisten en oorlogen vorderden groote sommen. Ook de adel was hierdoor, en door de weelde onder het Bourgondische huis uitgeput. Niet slechts werden vele vermogenden tot den bedelstaf gebracht, maar ook het gansche gewest had zoodanig geleden dat de landvoogd de jaarlijksche opbrengst van f 2400 schonk tot herstel van dijkwerken.

't Is waar er heerschte destijds een schier ongeloofelijke onkunde en grenzenlooze zorgeloosheid bij het dijkbestuur. De betrekking van dijkgraaf werd niet aan den bekwaamste

1) Hollestelle bl. 151.

maar aan den meestbiedende toegewezen. Ten jare 1515 verzoeken de Staten van Zeeland aan Karel, dat tot het dijkgraafschap mogen gecommiteerd worden: »luijden van eeren en van verstande, ghegoedt ende gheerft in heuren bedrijve van alzoovele ghemeten lands als art. 31 van de Keure begrijpt en verclaert,” want — zeggen zij — »de pachtinge van de Dyckgraefschappen is de destructie van den lande ende tevens 't ghemeene welvaert, ghemerckt dat elck pachter mach, die wille ende meest daerom biedende, weder hij verstandt heeft van de Dyckaeqie mit en bequaen, daertoe sij ofte niet, al ist oockdat hij in sijn berijdt ende wateringe niet te verliesen en heeft.” 1)

Geen wonder dat er in dien toestand onophoudelijke geschillen ontstonden over het onderhoud der dijken, en de een den last op de schouders van den ander schoof zonder te bedenken dat beiden gevaar liepen bij eene doorbraak, en dat de zee zich niet storende aan hunne onderlinge twisten, rusteloos voortging den oever te ondermijnen en aan de verdedigingswerken nadeel toe te brengen. Van hier dat vele grondbezitters, niet willende onderdoen voor de Vorsten van Bourgondie en Oostenrijk, hunne middelen niet beschikbaar stelden voor de bewaring hunner landen en heerlijkheden, en ze liever lieten drijven dan met groote kosten herdijken.

't Was treurig in Zeeland gesteld. Ten jare 1550 zagen de Staten zich genoodzaakt een klacht ten Hove in te leveren, dat door de verschillende inbraken der laatste jaren een derde deel van het gewest was verloren gegaan. Twee jaren later sloeg men een penning, waarop een schip was afgebeeld met mannen, die geheel radeloos waren en het omschrift: domine, Salva nos, perimus, d. i. »Heer, behoed ons, wij vergaan!” Aan de keerzijde zag men een man te paard, rijdende door de zee, met de woorden: in mare via tua et Semitae tuae in aquis; d. i. in de zee is uw weg en uwe voetstappen zijn in de wateren.”

1) Reigersbergen II bl. 617.

Wel een teeken dat de nood hoog geklommen was. De Keizer bood hulp, en zoowel Karel als Filips zorgden dat maatregelen genomen werden om het bestaande te behouden en zooveel doenlijk het verloren te herwinnen. Aan de bedijkers werd voor vier jaren eene geheele ontheffing van Schoten en voor de vier volgende eene halve vrijstelling verleend. Men kreeg vergunning om ten behoeve der dijkagien accijnsen te heffen van wijn en bier, terwijl bepaald werd dat ingelanden en ambachtsheeren, die weigerden op de vroegere voorwaarden bij de uitgifte gesteld, binnen het jaar na de inundatie te herdijken, hun recht en actie op hunne landen en ambachten zouden verbeuren. Stavenisse, dat naar de zijde van Duiveland reeds 804 gemeten en 91 roeden verloren had, bleef na den stormvloed van 1509 onbedijkt en een spel der golven. Hare eigenaren schijnen niet bij machte geweest te zijn de polders te bemalen, en de straks genoemde berooide toestand van den Adel, benevens al de ellende van den oorlog tegen Spanje, met de gedwongen heffingen, het springtij van 1570, en de vreeselijke orkaan, dit alles werkte samen om den steeds breeder wordenden stroom der Ooster-Schelde onbeteugeld te laten voortgaan. Men was terneergeslagen en ontmoedigd, zwak en arm.

III.

Geschiedenis tot op dezen tijd.

Niettegenstaande het eiland Stavenisse bijkans een eeuw onder het water bedolven lag en de tijdsomstandigheden voor herdijking ongunstig waren, greep er toch in den eigendom eenige verandering plaats. Wij maakten reeds melding dat de heer Willem, Simon Maartensz, burgemeester van Zierikzee een deel van het verdronken ambacht had gekocht, en dat het grootste gedeelte in handen van den heer Tuyl van Se-rooskerke, heer van Kattendijke was overgegaan. De eerste was, blijkens den inventaris zijner goederen, in 1550 opge-maakt, een zeer vermogend man. Hij had bezittingen in Cromstryen, Kempenshofstede, St. Annaland, St. Jacobspolder in Fijnaart, Ooltgensplaat, St. Jansland, Stavenisse; in sommige dezer plaatsen ook ambachts gedeelten, verder vele losrenten, huizen, goederen en gelden. Uit zijn huwelijk met Adriana Cornelia Ewoudsen, van Duveland, die in 1545 hem door den dood ontnomen werd, waren tien kinderen gesproten, van welke zijn zoon Claes zich naar de heerlijkheid Cromstrien, en zijn zoon Cornelis zich naar die van Stavenisse noemde. 1) Hij wordt algemeen geroemd als een zeer bekwaam water-bouwkundige. Een achtste gedeelte in de gorsen en aan-wassen van Numansdorp of Cromstrien werd hem toegestaan, onder voorwaarde dat hij toezicht houden zou op de dijkagie. Naar Friesland werd hij geroepen om de dijken van de beide

1) De heer Nagtglas vermeldt zekeren Frank van Stavenisse, gehuwd met Geertruida, dochter van Floris van Botland en Hase van Almonde, en levende in 1490. Of Symen Wellemsz. die Ao. 1418 portier werd te

Dongeradeelen te inspecteeren en daarover advies uit te brengen. 2)

In 1557 stierf hij te Brussel en werd in de St. Gudulakerk aldaar begraven. Zijne afkomst schuilt in het donker. Hij noemt zelf als zijn grootvader Willem Bouwensen, terwijl anderen dien Simon Lem of Willemten heeten, en nog elders Jan Lievens de stichter van het klooster Sion in Noordgouwe, als stamvader van het geslacht Cromstrijen aangegeven wordt. Wat hiervan zij, dit is zeker, dat de zoon van dezen Maartensz den naam van Stavenisse aangenomen en na 's vaders dood zijn deel in de heerlijkheid bij erfenis verkregen heeft. In de tweede steenrol komt reeds Adriaan Cornelis Willem Stavenisse voor, die gehuwd was met Levina Teellink, dochter van Joos en Agatha de Jonge. Hij was baljuw te Zierikzee en stierf in 1620. 3) Zijn zoon, de bekende en beroemde raadpensionaris, voerde dan ook de wapens Stavenisse, Duveland, Teellink en de Jonge. Aan dezen kwam in 1617 het ambachtsgedeelte van Stavenisse. Mr. Cornelis Stavenisse heeft onderscheidene hooge betrekkingen vervuld en zich zeer verdienstelijk gemaakt. Na meermalen burgemeester van Zierikzee geweest te zijn, werd hij in Juni 1430 tot Secretaris der Edelmogende Heeren Staten van Zeeland en van hun Gecommitteerde raden benoemd, welke betrekking hij in April 1641 verwisselde met die van Raadpensionaris der provincie. Hij was met de Witt en Bicker naar het Zweedsche hof gezonden tot beslechting der geschillen met Denemarken en woonde als gedeputeerde de begrafenis van Frederik Hendrik bij. De Staten erkenden zijne groote verdienste door hem »een groot en schoon verguld zilver lampet, in 't midden op een gouden plate giesmalieert het wapen van

Zierikzee en van wien de Cromstriens en Stavenisse's gezegd worden af te stammen, op de eene of andere wijze aan het oude geslacht verwant was heb ik niet kunnen uitmaken. Zeel. III. bl. 343.

2) Ook zegt men dat hij de vaart maakte van Willeordes naar Brussel, waarvan echter door Guicciardin in zijne Descript. België niets gemeld wordt.

De la Rue. Geletterd Zeeland.

3) Mr. J. H. de Stoppelaar. Dissert de Zelandica gente de Huybert.

Zeelant, ten prijse van duysent guldens of daarboven" ten geschenke aan te bieden. 1)

Eens woonde hij een zeer onstuimige zitting der Heeren Staten in de grootē zaal der vroegere abdij te Middelburg bij. 't Was in 1642 toen de bekende Johan de Knuyt, heer van Oud en Nieuw Vosmeer, een »driftig woelwater" geheeten, met den raadpensionaris in woordentwist kwam, die zoo heftig werd dat hij op dezen losging en hem een gevaarlijke wonde toebracht. Na nog in 1648 den doop van den Keurprins van Brandenburg bijgewoond te hebben, ontsliep hij 23 Mei 1649. Uit zijn huwelijk met Cornelia Cau werden hem onderscheidene kinderen geboren. Mr. Johan Stavenisse, burgemeester van het Pije te Sluis, treedt in 1689 als eigenaar van het aandeel zijner familie in de heerlijkheid op. Met Anna Cornelia van der Meer van Peerendrecht gehuwd, dochter van een bekend en aanzienlijk geslacht, gingen zijne bezittingen over op zijne dochter Anna Eleonora, die de echtgenoot werd van Johan de Huybert, generaal der ruitერი. In 1711 ging dit gedeelte van het ambacht door koop over aan Carl Philips, graaf van Flodorf Wastensleben, die de overige deelen twee jaren vroeger in bezit had gekregen door zijne vrouw Jeannette Margareta Huyssen, welke zij geerfd had van hare tante de weduwe van Hieronymus van Tuyll van Serooskerke. Stavenisse is thans bij de familie de Brauw, oorspronkelijk uit Zierikzee afkomstig, gevoegd, daar in het laatst der vorige eeuw Hester Stavenisse huwde met Daniel de Brauw, in leven luitenant-kolonel 2)

Overigens hebben de leden van het geslacht Stavenisse voorname betrekkingen bekleed en met aanzienlijke familien zich vermaagschapt. In de »Chronicke van Zeeland" door Reygersbergen geschreven, en door Boxchorn vermeerderd, vinden wij aangeteekend 3) dat de heerlijkheden Stavenisse, Kempenshofstede met de Zuidtmoer gekomen zijn aan jonkheer

1) P. de la Rue Staatk. en Heldh. Zeeland bl. 87.

2) Navorscher jaarg. 1882 bl. 584.

3) Deel I bl. 446.

Hieronymus van Tuyl van Serooskerke, heer van Tienhoven etc., Gecommitteerde raad van de Ed. Mog. Heeren Staten van Zeeland bij brieven van den 17n. October 1643; aan jonkvrouw Adriana Hanneman, weduwe van wijlen den heer Jacob van der Weele van de Werve, — en aan jonkheer Francois de la Torre van Opijnen, in Kempenshofstede. Deze Adriana Hanneman was de dochter van Pieter Hanneman, griffier van den Hove van Holland, die in 1642 overleed en van Adriana van Kerkwerve in 1665 gestorven. Van haren broeder Jan, erfde zij het grootste deel en het ambacht Kerkwerve, benevens andere goederen. Tweemalen was zij gehuwd, eerst met Klaas de Nobelner en daarna met Jacoba van der Wiele, zoon van Jan en Elisabeth Ruigrok van de Werve. Hare betrekking tot Stavenisse wordt verklaard uit de omstandigheid dat zij door haar tweede huwelijk met het geslacht van Tuyl van Serooskerke vermaagschapt was. In 1665 kwam het aandeel in het ambacht op hare dochter Anna van der Werve, die huwde met Ysbrand van Ravensway, heer van der Hegge, en daarna op haren zoon, jonkheer Pieter Hendrik van Ravensway, heer van Geroerscop in Utrecht.

De eerstgenoemde, jonkheer Hieronymus van Tuyl van Serooskerke, was een man van groot aanzien in die dagen. Reeds in het laatst der veertiende eeuw had een tak van dit, uit Gelderland afkomstig geslacht, zich in Zeeland neergezet. Pieter van Tuyl huwde in 1398 met Margaretha van Zuidland, dochter van Lodewijk, ridder, heer van Zuidland op het eiland Schouwen. Zijn zoon Hugo was de eerste heer van Welland, terwijl de heerlijkheid Serooskerke door koop van den Roomschen Koning Maximiliaan aan heer Jacob van Tuijl was overgegaan.

Hieronymus van Tuyl, in blakende gunst staande bij Keizer Karel had van dezen de vergunning door zijn vader verkregen om bij zijn geslachtsnaam dien van Serooskerke te voegen.

Heer Jacob van Tuyl, eerst gehuwd met Jacquolina van den Eynde en later met Adriana van Wissekerke, dochter

van Hendrik, raad en rentmeester van Zeeland-Beweste Schelde, zag door zijn tweede vrouw zijn vermogen aanzienlijk toenemen.

Zelve dochter van het rijke geslacht der Wissekerken, was zij weduwe van Joos van Borselen van der Hooge, die in 1505 stierf. Uit dit zijn eerste huwelijk is jonkheer Hieronymus in 1510 te Vlissingen geboren, de eerste van zijn geslacht die den titel van heer van Stavenisse voert. Hij was een man van groot aanzien en behoorde onder de eerste Edelen van Zeeland. Tot burggraaf van Zeeland werd hij benoemd den 20 April 1547, en bekleedde meer dan vijftien jaren deze hooge betrekking. Stadhouder en vertegenwoordiger der Grafelijkheid zat hij ter hooge vierschaar met de voornaamste edelen en leenmannen en sprak recht. Hij was raad van den Koning van Castilie, luitenant-Admiraal en Rentmeester van Zeeland Beooster-Schelde, al te maal bewijzen voor de hooge achting, die hij aan het Hof genoot. Met hart en ziel was hij aan zijn Vorst even als aan den Roomschen godsdienst verknocht, en het was juist die verknochtheid, welke hem later belangrijke verliezen deed lijden.

Om hem hiervoor schadeloos te stellen benoemde Filips hem tot Gouverneur van Bergen op Zoom, en gaf in de toekenning van dien gewichtigen post genoegzaam te kennen, hoezeer hij overtuigd was van zijne verkleefdheid en trouw. Zijn huwelijk met Eleonora Micault, dochter van Heer Jan Micault, ridder, heer van Indevelde, thesaurier generaal des Keizers, bleef niet kinderloos. Hij overleed 20 Mei 1571 en werd begraven in het hooge koor der kerk te Bergen op Zoom, waar een gedenkteeken ter zijner eere is opgericht. In 1578 werd een gedenkpenning op hem geslagen die door van Loon beschreven wordt. 1)

Jonker Philibert erfde van zijn vader den titel van

1) Hist. Gedenk. Dl. I bl. 211. Zij vertoont aan de voorzijde zijn borstbeeld in profiel en metrandschrift Hieronymus a Seroskerke 1558; de keerzijde een wenkend vrouwenbeeld, in de linkerhand een kelk houdende als een zinnebeeld des geloofs; tot randschrift; Dum Spiritus hos reget artus. (Nagtglas Zeel. III. II bl. 228.)

heer van Stavenisse en volgde zijn schoonvader Hieronymus Sandelin op in het rentmeesterschap generaal van Zeeland Bewester-Schelde. Reeds in 1562 komt hij voor op de lijst der Middelburgsche Schepenen en werd vervolgens raad des Konings en burggraaf van Zeeland.

Niet omdat hij zoon en schoonzoon was van beide genoemde mannen, die voor hem borg gebleven waren bij den aankoop van de heerlijkheid Brouwershaven, achtte Filips hem hoog, maar vooral om zijne bekwaamheden en zijn trouwe aan 's Konings zaak. Hij verbeurde daardoor evenals zijn zwager Bruijnink van Wijngaarden, rentmeester van Zeeland Beoster-Schelde, in volgende tijd het vertrouwen der Staten en moest tengevolge van zijne Spaanschgezindheid zien dat zijne hooge bedieningen hem ontnomen en aan anderen gegeven werden. Na het overlijden zijns vaders trad hij tevens op als Gouverneur van Bergen op Zoom en bewees ook hier aan de Spanjaarden gewichtige diensten. Bekend is het dat hij in 1572 de Spaansche troepen, die in Zeeland het hoofd gestooten hadden, tegen den wil der burgerij in de stad liet. Bekend ook dat hij in October van hetzelfde jaar met Mondragon en Scancho d'Avila uit Bergen op Zoom door het verdrinken land van Zuid-Beveland naar Krabbendijke toog meer dan vier uren tot het middel, soms tot aan de borst door het water badende, om het ontzet van Goes te beproeven. Doch meer bekend nog is zijn aandeel in de stoute onderneming van 28 September 1575. Requesens verlangde aan den oorlog een einde te maken, en zocht daartoe geheel Zeeland in zijne macht te krijgen. Terecht zag hij in dat dit geweest het tuighuis van den vijand was, dat hij met een scheepsmacht alleen weinig uitrichten zou en dat men hier de dapperste en onversaagste strijders zoowel te water als te land aantrof. Zoo het hem gelukte Zeeland van Holland te scheiden en dus Zierikzee en Schouwen te bemachtigen, was zijn wensch voor een groot deel vervuld en konden Walcheren en Zuid-Beveland hem niet veel zwarigheden in den weg leggen. Hij besloot derhalve om hetgeen hij met gun-

stigen uitslag over het verdronken land van Zuid-Beveland tot stand gebracht had, ook thans te beproeven, Zijn plan werd vastgesteld om over Tholen, dat nog steeds de Spaansche zijde hield, naar Filipsland over te gaan, en van hier over een plaat en enge kil in Duiveland te komen. Na van de uitvoerbaarheid van dit plan zekerheid bekomen te hebben, trok hij met 3000 man voetvolk, 400 ruiters en 200 delvers op. Zijne ruitery te Tholen latende, richtte hij met zijne benden de schreden naar St. Annaland, terwijl de bekwaamste veldheeren deelnamen aan dien tocht, zooals Mondragon, Ulloa, Pacicci, Aranto, Vetelli, Peralta. Ook de heer Philibert van Serooskerke is aanwezig en van hem wordt geschreven dat hij »de h o o f d l e i d e r” geweest is bij dit bedrijf. 1)

Zou de geul tusschen Flipsland en Duiveland niet te diep zijn? De eerste onderzoekers verklaarden, dat de onderneming zoo niet onmogelijk, dan toch allergevaarlijkst was, doch een tweede onderzoek stelde in het licht dat zij kon uitgevoerd worden. Nu ontvingen 1300 man bevel om aan boord der gereed liggende schepen te gaan en de overigen, ieder van een paar schoenen, een zakje met buskruit om den hals en proviand voor drie dagen voorzien, moeten naar Filipsland overgebracht worden en vandaar het Zijpe door naar Duiveland trekken. De voorhoede zou door d’Ulloa, de achterhoede door Mondragon worden aangevoerd.

Twee Zeeuwen dienden tot gidsen; een vroeger bediende van den heer van Tuyl van Serooskerke uit Zierikzee, en Don Isido Pactreca met andere aanzienlijke krijgsoversten vergezelden hen »uit najver van eer.”

Donker was de nacht. Slechts nu en dan flikkerde een bliksemstraal aan den hemel. Twee aan twee stapten de soldaten op het smalle pad voort, hunne wapens boven het hoofd houdende. Moeilijker werd het op de plaats die den tegenwoordigen Anna-Jacoba polder uitmaakt. Hier lagen

1) V. d. Aa Woordenboek. De heer N a g t g l a s heeft in Zeel. Illustr. II bl. 276 aangetoond dat het stoute plan door de Serooskerke aan den landvoogd is medegedeeld en aanbevolen, en deelt een verslag mede van den landmeter M a n t e a u, die van het gevecht ooggetuige geweest is.

de schepen der Zeeuwen, die de lucht gekregen hadden van het plan en poogden het te doen mislukken. Terwijl de Spanjaarden steeds dieper gingen werden zij op een hevige musketvuur onthaald. Doch minder schade berokkende het moordend lood dan de opkomende vloed. Velen vonden hun dood in de wateren of werden door de enterhaken der Zeeuwen omgebracht. De bevelhebber Pacheco ontvangt eene doodelijke wonde, maar spreekt tot de getrouwen, die hem op de schouders willen wegdragen: »houdt u niet op! mijne wond is doodelijk, maar ik acht mij gelukkig bij eene zoo roemrijke onderneming het leven te laten,» en hij verdrinkt. Van de tweehonderd gravers blijven niet meer dan tien over; de achterhoede keert op hare schrede terug, doch de voorhoede bereikt met verlies van twaalf man den Duivelandschen wal, waar zij door de troepen van Karel van Boijsot, achter den dijk gelegerd, ontvangen worden.

Zoo van achteren en van voren bestookt, bleef er voor d'Ulloa, zooals Hooft het uitdrukt. »geen blijvende plaats tusschen den dood en de zege.» Het geluk bekroont echter den stoutmoedige, Karel von Boijsot sneuvelde en de Zeeuwen moesten wijken!

Volgens de getuigenis der geschiedschrijvers van dien tijd was dit een der merkwaardigste krijgsbedrijven van de Spanjaarden gedurende al die jaren, want zij hadden hier te worstelen met al wat verschrikkelijk is, met het water, het slijk, het vuur en den nacht.

Wij hadden echter wel gewenscht dat Zeeuwen niet tot wegwijzers gediend hadden en dat de naam van Serooskerke niet zoo nauw aan deze onderneming verbonden was.

Tot het jaar 1578 mocht hij zijne betrekkingen behouden. Men stond aan den vooravond van de Unie van Utrecht en de omstandigheden des tijds riepen in Zeeland eene verandering van bestuur in het leven. De Prins van Oranje ontving meer macht en de voorstanders van den Roomschen godsdienst werden verdrongen. Ook Philibert van Tuijl van Serooskerke werd vervangen.

»Na de hereeniging van het licham van Zeeland, vonden »de Staten goed van zijn ambt te verlaten den rentmeester »Bewester-Schelde, die zich ook Burggraaf van Zeeland noemde, »jonkheer Philibert van Serooskerke, niet slechts omdat hij »de zijde des Konings aankleefde, maar ook omdat hij verre »ten achteren was in de verrekeningen. 1)

Wat er van dit laatste zijn moge, zeker is het dat hij na zijn ontslag zich niet naar Zeeland maar naar Antwerpen begeven heeft en hier reeds ten volgende jare (1579) overleden is. Heeft hij zich voor zijn dood nog met Oranje verzoend, 2) dan heeft er wel eene geheele ommekeer in zijne denkwijze plaats gehad. Zijne weduwe, Catharina Sandelin, 3) heeft Antwerpen spoedig verlaten om in Zeeland terug te keeren en is ten tweeden male in het huwelijk getreden met heer Willem van Cats, een der bekwaamste edelen van zijn tijd. De kinderen van van Tuijl zijn tot den hervormden godsdienst overgegaan en warme voorstanders van het gemeentebest geworden,

Op den tweeden zoon Hendrik ging na 's vaders dood de heerlijkheid Stavenisse over. Levendig zich bewust dat hij de eer van een beroemden naam te handhaven had, wierp hij zich met ijver op de zaken des lands en verwierf zich groote verdiensten. Met Jacoba Oem van Wijngaarden, eene dochter uit een niet minder bekend en aanzienlijk geslacht, door den echt verbonden, kwam hij van zelf in aanraking met de voornaamste personen uit dien tijd en vinden wij hem in 1624 als een der Gecommitteerde raden en in 1627 lid van den raad van State. In 1618 werd hij gekozen om met prins Maurits in overleg te treden omtrent de vertegenwoordiging in de Staten. Tot hiertoe berustte de regeering bij de Staten des lands, welk lichaam oudtijds bestond uit drie leden t. w. de Edelen, de Breede Geërfden en de Steden.

1) Historie van de Satisfactie van Goes bl. 345.

2) Zeel. Illustr. I 181.

3) Van Leeuwen Bat. Illustr. Dl I. Hoofdst. XII bl. 755 zegt dat van Serooskerke eerst gehuwd geweest is met Jonkvrouw Maria van Hooglande, in 1561 overleden.

Aan het hoofd der edelen stond vóór de Hervorming de abt van Middelburg uit hoofde van zijn rang en invloed, doch toen deze na de Hervorming uit de vergadering geweerd was, trad Maxmiliaan van Bourgondie op met den titel van eersten Edele. Als markgraaf van Veere en Vlissingen en om zijn rijke bezittingen in Zeeland, opperde niemand daartegen bezwaar. Toen echter zijn geheele boedel na zijn dood wegens schulden verkocht moest worden, wist prins Willem van Oranje te bewerken dat de betrekking van eersten Edele aan hem als voogd over zijnen minderjarigen zoon Filips Willem, graaf van Buren, opgedragen werd. Te Mechelen was het Markgraafschap in 1567 voor den grooten raad geveild en aangekocht door Koning Filips, maar de Prins had, bijgestaan door de hertogin van Parma, uit den koopbrief de woorden weten te verwijderen »dat de koper» het recht zou hebben om als eerste Edele van Zeeland te verbeelden »den tweeden Staat van den Lande.» Hiermede was wel beslist dat eerste Edele te zijn geen recht gaf op het bezit van het Markgraafschap, doch het verhinderde niet dat er spoedig ernstige geschillen over ontstonden. De prins van Oranje gaf ten deze commissie aan Adolf van Borselen, en de Koning benoemde, niettegenstaande het recht van eerste Edele uit de koopconditiën verdwenen was, Adolf van Bourgondie tot zijn representant. Dit gaf groote misnoegheid en verwarring. De Koning kon niet tegelijk 's lands vorst en lid van het volk zijn.

Te midden der troebelen van den krijg en wegens de verwijdering van vele Edelen, die het met den Koning hielden, liet Oranje zich vertegenwoordigen door den kundigen Mr. Pieter de Rijke, die na den dood van den Zwijger ook de belangen van prins Maurits behartigde. Bij het overlijden van de Rijke stelde Maurits uit eigen naam als Markgraaf van Veere en Vlissingen op 26 September 1597 jonkheer van Malderé aan. Daartegen verzette zich de graaf van Hohenlo, meenende dat hem als gemachtigde van prins Filips Willem het recht van benoeming toekwam. Onderscheidene Edelen schaarden zich aan de zijde van Hohenlo, gedreven door het

verlangen om in hunne rechten hersteld te worden en de ridderschap in de Staten vergadering te representeeren. Lang duurden de twisten over de erkenning dier rechten. Maurits streefde naar uitbreiding van gezag en de Zeeuwsche Edelen drongen aan op herstel. Onder dezen treffen wij de aanzienlijkste en meest invloedrijke namen aan, zooals de van Tuyll's, de Catsen, Borselens, Wissekerkes en anderen.

Na van Malderé's dood verleende Maurits den 17n Februari 1618 commissie aan jonkheer Adriaan van Mannemaker en men stond dit slechts onder voorbehoud toe, dewijl de tijdsomstandigheden eene botsing met den prins onraadzaam maakten. Maurits zich evenmin de Edelen tot vijanden wenschende, betoonde zich genegen om in eene schikking te treden, en nu werd Hendrik van Tuijl van Serooskerke aangewezen als de man om met den prins te onderhandelen.

Zeker zou dit niet geschied zijn indien men niet de overtuiging gekoesterd had dat 's mans voorzichtig beleid hem boven anderen geschikt maakte om deze teedere questie tot een goed einde te brengen. Het gelukte hem dan ook na langdurige onderhandelingen eene overeenkomst te treffen, waarbij prins Maurits als eerste Edele werd erkend, maar waarbij hij tevens zich verbond geen ander tot zijn representant te benoemen dan die in de daarvoor bestemde lijst was opgenomen. Die lijst was door van Serooskerke opgemaakt en door den prins goedgekeurd. Blijkens latere gebeurtenissen heeft deze overeenkomst evenwel geen gevolg gehad.

Dat men zijne bekwaamheden erkende kan mede hieruit blijken, dat hij in 1623 Francois van Aersen, heer van Sommeldijk, Dirk Bas, Burgemeester van Amsterdam en Noël de Caron, heer van Schoonewallen en gezant van het Engelsche hof naar Engeland gezonden heeft zoo om de gerezen geschillen over de Oost-Indische zaken uit den weg te ruimen als om den koning te meer voor de belangen van den Staat te winnen 1)

1) v. d. Aa. Biogr. Woordenboek

de heerlijkheid Stavenisse. Weinig is van hem bekend. Hij huwde met Agnes van Reede tot Drakestein en schijnt zich voornamelijk in Utrecht opgehouden te hebben. Even als zijn vader was hij tevens heer van Rijnhuizen en behoorde als zoodanig tot de ridderschap van Utrecht. In 1640 treffen wij hem aan onder de gecommiteerden tot de vergadering der Staten Generaal van de Vereenigde Nederlanden. Hij stierf 9 Juni 1652. Reeds deelden wij mede dat bij brieven van 17 October 1643, de heerlijkheden Stavenisse enz. gekomen zijn aan jonkheer Hieronymus van Tuijl van Serooskerke, zoodat zijn voorganger ze niet tot zijn dood toe bezeten heeft. Hij was niet de zoon van Heer René, ofschoon deze ook kinderen naliet, maar de jongste der beide zonen van heer Philibert van Tuijl van Serooskerke, ridder, vrijheer van Tienhoven, heer van Maalstede, Kapelle, Biezeling, die in 1639 stierf en met zijne vrouw Anna van Heerjansdam, in 1643 overleden, in de kerk te Kapelle begraven ligt.

Beide zonen worden even als de vader geroemd als mannen van wetenschap en bekend inzonderheid met Vaderlandsche en Zeeuwsche zaken. 1)

Pieter huwde Maria Louise, en zijn broeder hare zuster Anna Marie van Lier, dochter van Willem van Lier, heer van Oosterwijk. Jonkheer Hieronymus waarschijnlijk door koop in het bezit gekomen van het ambacht, liet zich zeer aan de belangen der gemeente gelegen liggen. Hij was Baljuw van Veere in 1666 2) en tevens een van de vier en twintig permanente raden dier stad, welke betrekkingen hij tot zijn overlijden bekleedde. Had hij vroeger zich in krijgsdienst begeven, later schijnen hem de werken des vredes sterker aangetrokken te hebben. J. van Grijskerke spreekt

1) J. W. te Water, Archief Zeeuwsch Genootschap IVe stuk 1859.

2) Ermerins schrijft in zijne „Zeeuwsche Oudheden Deel V bl. 168” dat hij Jonkheer Gaspar van Maurignault in 1660 als Baljuw opgevolgd heeft, doch daar de wet telken jare vernieuwd moest worden, deelt hij zelf op bl. 94 en 95 mede, dat Jonkheer Hieronymus van T. v S. dit voor de eerste maal gedaan heeft 1 Januari 1666, daartoe last hebbende van de Douairière van Oranje als grootmoeder van den Markgraaf. Op 29 November 1665 treedt hij ook eerst onder de Gecommiteerden op.

toch van zijne ongemeene kennis en vergevorderde geleerdheid in 't stuk der wapen- en geslachtskunde van Zeeuwsche Edelen en van de menigte charters en brieven daarvan in zijn bezit. Op zijne tombe wordt hij gedeputeerde der stad Tholen en lid van de Staten-vergadering maar ook »Musarum, patriacque decus" geheeten.

Hij was het die in de eerste helft der zeventiende eeuw het slot stichtte, waarvan de plaats nog altoos kenbaar is. Het was een regelmatig gebouw, door een gracht en uitgestrekte tuinen en plantagiën omgeven. In het midden der achttiende eeuw was het reeds in een vervallen staat 1) en thans is het geheel verdwenen. Zijn huwelijk met Anna Maria van Lier werd door den dood der laatste ontbonden en hij hertrouwde met Margaretha Huyssen, geboren te Middelburg 20 Mei 1632, dochter van Johannes Huyssen, ridder, heer van Kattendijke, Zoutelande, Monsterhoek enz. en van 1633 tot 1654 rentmeester van Zeeland Bewester Schelde en van Maria de Knuyt. Ook dit huwelijk bleef kinderloos. Hij stierf 22 April 1669 doch werd op zijn uitdrukkelijk verlangen te Stavenisse in het koor der kerk begraven. Zijne kostbare marmeren graftombe is een sieraad der kerk. Zij werd vervaardigd door den kundigen beeldhouwer R o m b o u t V e r h u l s t en strekt den maker tot eere. Het levensgrootte beeld van den ridder ligt op de tombe uitgestrekt, terwijl twee engelen helm en handschoenen dragen. Voor den predikstoel ligt de grafzerk met het wapen van van Tuijl en rechts hing het wapenbord waarop alleen het wapen benevens een degen en ridderhandschoenen. In den laatsten tijd is de grafkelder nagezien en hersteld en heeft men het gedenkteeken dat in den loop des tijds geringe schade bekomen had geheel in orde gebracht.

Met hem stierf deze tak van het geslacht van Serooskerke uit en bleef de heerlijkheid Stavenisse in het bezit zijner weduwe. Eene groote verandering had er inmiddels in de naaste omgeving plaats gegrepen. Oud-Kempens hofstede was nog

1) Tegenw. Staat Dl. XX bl. 543.

altoos een afzonderlijk eiland, ten noorden door een smalle geul van het vroeger veel grootere Moggershil gescheiden, ten zuiden door de Breede vliet, ten westen door de Hamer begrensd en ten oosten door het gors dat nu de Annevoldijkpolder geheeten wordt. Ten jare 1419 werd deze polder uitgegeven ter bedijking door Albrecht van Arnemuiden, Willem van Heenvliet en Lieven Waddenszoon, poorter »dier plaats, tot een korenlande uitten Souten, allen dengenen die het dijken souden en hare nakomelingen te bezitten ende te gebruicken erfelijk, in eenen rechten vrijen eigendomme,“ 1) onder voorwaarden door ambachtsheeren nader gemaakt. Hiertoe behoorde dat voor iedere spade lands = zeven gemeten = anderhalve nobel moest betaald worden, terwijl het negende, eigendom der uitgevers zou zijn. Verder moesten acht gemeten voor godsdienstige doeleinden afgezonderd en behielden de uitgevers zich het recht voor, op de tienden van het koren, de lammeren en de derric. Zeven jaren zou de polder vrij blijven van »bannisse” en daarna gelijke lasten dragen als het land van Stavenisse. Ook was bepaald dat geen poorter zou mogen dijken dan die eene in den brief vermeld en dat het land aan geen poorters zou verkocht worden. Wat den eigendom betreft behoorde een twaalfde deel aan den heer van Arnemuiden, aan Willem van Heenvliet en Kattendijke met zijn broeders en zusters het 2/3 gedeelte, terwijl het overige aan Lieven Waddenszoon toekwam. In het geheel werden ongeveer 700 gemeten uitgegeven ter bedijking. Wie de eigenaars waren is ons niet geheel onbekend. De eerste was lid van een zeer oud Zeeuwsch geslacht naar hetwelk het tegenwoordig Arnemuiden nog steeds genaamd wordt. Hij stond bij Hertog Albrecht van Bergen hoog aangeschreven en beleefde den bloeitijd van het stedeke, toen het onder de Hanzesteden opgenomen was. In 1398 droeg hij aan den hertog zijn huis op doch ontving het weder van hem in leen met 250 gemeten ambacht, waarbij op 16 Maart

1) Zie den brief van uitgifte in zijn geheel overgenomen door Smallegange bl. 291, 292.

1410 nog andere 250 gemeten gevoegd werden. Hij, zoowel als zijn broeder Gillis, heer van Enchijs, waren ridders, terwijl wij van den laatste nog weten dat hij gehuwd was met Marquerite de la Chapelle en aan de regulieren van het klooster Stein bij Gouda verlof gaf in Arnemuiden een klooster te stichten, dat later naar Vrouwenpolder verplaatst is. 1)

Bij die vergunning schonk hij hun veertig gemeten land. Heer Gillis, de laatste der Heeren uit zijn stam, beval de verplaatsing der ingezetenen om hen te beveiligen voor overstroming en werd de stichter van het nieuwe Arnemuiden, dat door zijn handel den najver gaande maakte van Middelburg.

Willem van Heenvliet leerden wij boven kennen als heer van Stavenisse, en Lieven Waddingszoon wordt poorter genoemd. Omtrent den laatste ontbreken ons nadere bijzonderheden. Was hij misschien een broeder van Boudewijn Waddingszoon, die in 1393 begiftigd werd met eene eeuwige vicary in de St. Lievenskerk te Zierikzee, dan behoorde hij tot de familie van heer Willem van Weldamme, ridder, en dus tot de Catsen. 2)

Bij de uitgifte is de naam *Kempenshofstede* vermeld, en hooren wij nu van een poorter, dan komen wij tot het besluit dat in 1419 tot eene herbedijking van verdronken landen het plan is opgevat. 3)

1) In „Oudheden en Gestichten van Zeeland Dl. I bl. 112” vinden wij dat dit klooster in 1438 door heer Willem van Arnemuiden gesticht en begiftigd is, on „het huis van het Heilige Graf” werd genoemd, alsmede dat het met het kapittel van Sion buiten Delft later is vereenigd geworden. Deze mededeeling zal wel even onjuist zijn als de aanstonds daarop volgende: dat het regulierenklooster in 1462 is overgebracht naar Romerswaal. Men zie *Römer* 1 bl. 398 en *Van Slee*, de klooster-vereening te Windesheim bl. 200.

2) Later ontmoeten wij in Stavenisse vrouw Adriana Wadde, weduwe van den heer Verkouteren. In 1705 is Jacob Verkouteren baljuw.

3) *V. d. Au* bericht in zijn *Aaodr. Woordenb.* dat Bruinsteen van Herwijnen de vergunning in 1391 van Albrecht van Beijeren ontving om ook Oud-Kempenshofstede te bedijken, doch dat hieraan geen gevolg is gegeven en de gorzen verkocht zijn aan Jan van Heenvliet.

Wanneer zij overstroomd werden is ons nergens gebleken en evenmin hoe de straks genoemde Heeren in het bezit dier heerlijkheid gekomen zijn. De naam is evenwel niet toevallig en wijst naar zekeren K e m p, die voormaals hier een hofstede of woning gehad zal hebben. 1)

Over den omtrek der bedijking kan men met vrij groote nauwkeurigheid oordeelen, daar de tegenwoordige grootte weinig verschilt van het opgegeven cijfer. Zoolang de heerlijkheid Stavenisse niet geinundeerd was, had men in haar een goeden schutmuur tegen het geweld der zee, maar nadat zij in 1509 onder het water bedolven was geraakt, had Kempenshofstede meer van storm en golfslag te lijden. De vloed en 1532 oefenden een vernielende kracht uit en de laatste vooral werd oorzaak dat de dijk aan de noordzijde bezweek.

Wat op 5 Nov. 1530 zegevierend weerstand geboden had moest op 2 Nov. 1532 het hoofd buigen. Kempenshofstede deelde in de algemeene ramp die Zeeland dermate trof, dat de Steden de bede des Keizers niet konden bewilligen.

Spoediger dan elders werd hier evenwel tot bedijking overgegaan, zij het ook dat er 35 gemeten lands bij verloren gingen.

Langzamerhand verbeterde de toestand, voornamelijk door bedijking van de aangrenzende schorren. Het verdrinken Moggershil, slechts door een smalle geul gescheiden, werd weder in een vruchtbaar korenland herschapen en aan het eiland vastgemaakt. Ook met Anna-Vosdijk werd dit het geval, zoodat de heerlijkheid Oud Kempenshofstede een beduidenden omvang verkreeg. Zij had haar eigen kerkje in den westelijken hoek van den polder Moggershil gelegen, in de nabijheid van »de rijke buurt», hetwelk stond onder het dekenaat van Schouwen. In den blaffert van de geestelijke jurisdictie van den bisschop van Utrecht over de Zeeuwse

1 Van den heer K e m p, van zijn afkomst en geslacht, is ons niets ter kennis gekomen. Later vinden wij een Mr. Pieter Kemp vermeld, als heer van Bommenede, Moermont en Zuidland, doch durven niet beweren dat deze een der nazaten van den naamgever van Kempenshofstede is geweest. Evenmin weten we of T h o m a s K e m p e n s z o o n dijkgraaf van Beoster Yerseke, die leefde ten tijde van hertog Jan van Beijeren, tot onzen Kemp in betrekking staat. Ermerins Dl. VI bl. 106.

kerken, kloosters, enz. komt Stavenisse als verdrongen voor en staat op dezelfde lijst M o g g e r s h i l, terwijl in het octrooi van Keizer Karel den 15 Augustus 1546 te Brussel gegeven de naam M o n g e r s h i l geschreven wordt. 1) Op een kaart door N a g t g l a s vermeld, is niet alleen »de rijke buurt,” waarvan de overblijfselen nog aanwezig zijn, maar ook »de hooge hoeve” aangewezen, zonder onderzoek naar het verband tusschen deze hoeve en de hofstede van K e m p.

Door de aanhechting van Moggershil had Kempenshofstede wel een zekeren voormuur gekregen tegen de wateren van het Keeten, doch toen men de landen langs den Breeden Vliet en de Winkelee aangewassen, eveneens afsloot en den stroom zelve niet afdamde, begon het gevaar van de andere zijde te dreigen. Gedurige doorbraken hadden plaats, gelijk de tot heden bestaande kolken nog luide getuigen. Bij de herdijking evenwel van Stavenisse aan het einde der zestiende eeuw werden de opwassen langs de Hamer en den Breeden Vliet grooter en hooger, zoodat het gevaar voor Oud-Kempenshofstede aanmerkelijk verminderde. Ook de slikken ter rechterzijde van de tegenwoordige haven namen toe: de oude Hamer begon allengs te verzanden, en toen men in 1656 tot de indijking van den tegenwoordige Margarethapolder overging, kon men zeggen dat Oud-Kempenshofstede had opgehouden een afzonderlijk eiland te zijn. De Stoofdijk hechte hem aan Stavenisse vast, het veer verviel, de molen werd verplaatst en een gansche rij van woningen is thans te vinden op de plek, waar vroeger de visscher zijn netten uitwierp en de veerman de bewoners der rijke buurt naar Stavenisse overbracht. Ofschoon Oud-Kempenshofstede zijn eigen polderbestuur tot heden behouden heeft verloor het door inlijving bij Stavenisse zijne burgerlijke zelfstandigheid. Ook de heerlijkheid kwam in andere handen door verkoop aan onderscheidene gedeelten. Zoo vinden wij op de eerste steenrol aangeteekend dat een goed deel is verlijd aan jonkheer Hieronymus Tuijll van Se-

1 Boxhorn II 92. Smallegange bl. 751.

rooskerke, heer van Tienhoven, Stavenisse, enz., terwijl een ander deel staat op naam van jonkheer François de la Torre, aan dezen toegevallen van Frans de Cocq van Opijnen. Gelijk de naam reeds te kennen geeft was het geslacht de Cocq uit Gelderland afkomstig en evenals dat der Tuylls al vroeg naar Zeeland verhuisd. Het stamde af uit Chatillon, graven van Bloys, en schijnt zich voornamelijk in Zuid-Beveland opgehouden te hebben waar het vele goederen bezat.

Genoemde Frans de Cocq liet eene erfdochter Adriana na, welke gehuwd was met Jacob de la Torre, den bekenden secretaris van den geheimen raad te Brussel. Haar zoon Filips ontving in 1585 al de Zeeuwsche ambachten. Hij was getrouwd met Henrica van Culenburg, Zweders dochter, en liet een zoon na, François, die in 1629 tot ridder verheven werd. Deze, gehuwd met Maria van Poelgeest, dochter van Casper Gerritsz. van Poelgeest, raad in het college der admiraliteit te Rotterdam, woonde te 's Gravenhage en noemde naar zijne heerlijkheid Valkenisse het aanzienlijke huis door hem aldaar in het Noord-einde bij de Vleeschsteeg gebouwd. 1) Uit zijn huwelijk werden drie zonen en vier dochters geboren, o. a. Margaretha Helena de la Torre, die 16 Augustus 1677 in den echt trad met Filips Jacob van Spangen Corneliszoon, heer van Spangen en Baudries weduwnaar van Filippa Maria van Wassenaar. 2)

Uit handen van Charles Albert de la Torre kwam het deel der heerlijkheid aan Lodewijk Josef van Spangen, terwijl Cornelis Philibert van Spangen het in 1766 verkreeg en het later verkocht werd aan den heer van der Lek, ambachtsheer van Stavenisse.

Nog een ander deel van Oud-Kempenshofstede behoorde in eigendom aan de familie Huibert, in Zierikzee met eere bekend. Van haar teekende Juan Christoval Calvete de Estrella, een Spanjaard die de tocht van Filips in 1548 door

1 Nagtglas. Zeel. Illustr. II 41.

2 Navorscher. 1880 bl. 106.

de Nederlanden beschreven heeft, op: »en niet weinig vermaert waren de Huyberts van Zierikzee wegens hare kloekheid en rijkdom.» 1)

Zij behield deze bezitting tot in 1769, toen zij in handen der familie van Vrijberghe overging bij testament van Maria Adriana de Huibert, weduwe de Buvry, op haren neef Mr. Jan van Vryberghe.

De tienden in den polder Oud-Kempenshofstede behoorden aan het kapittel van St. Maarten te Utrecht, maar werden in 1596 gedeeltelijk uitgegeven aan Vincent Hendrikszoon Mulock en zijn broeder te Zierikzee. 2)

De heeren van Tuijll voegden bij hunne titels die van heer van Stavenisse en Zuidmoer. Het laatste is een kleine polder, die zijn naam ontleent aan zijne ligging ten zuiden van Stavenisse, en ontstaan is door bedijking van opwassen in de monding van den Hals. Dat zij geen groote uitgebreidheid hadden, kan blijken uit de geringe som van acht gulden, welke den pachter als schadeloosstelling in 1659 verstrekt werd. 3) Kort daarna zijn zij bedijkt en aan Stavenisse vastgemaakt. In tegenstelling met het vroegere draagt het poldertje nog den naam van Nieuw-Zuidmoer.

Een belangrijke aanwinst was de Margarethapolder in 1656 bedijkt. Na de herdijking van het oude land van Stavenisse namen de schorren aan gene zijde van de Hamer gelegen, bij het meer en meer verzanden van dezen stroom, in hoogten toe en waren rijp geworden voor inpoldering. Hierdoor werd niet alleen de Hamer vernauwd en tot haven ingericht, maar ook eene aanzienlijke oppervlakte gronds voor den landbouw geschikt gemaakt, en wat vooral van beteekenis is, de eilanden Stavenisse en Oud-Kempenshofstede zagen zich aan elkander verbonden. Jonkheer Hieronymus van Tuijll van Serooskerke

1 Smallegange 692. Wie meerdere bijzonderheden omtrent dit aanzienlijke geslacht wensch te kennen, dien verwijzen wij naar de dissertatie van Mr. J. H. de Stoppelaar. Door aanhuwelijking was het vermaagschap aan de Stavenisse's.

2 Het wapen van Oud-Kempenshofstede is een veld van keel met een gaand schaap van zilver.

3 Hollestelle, blz. 170.

ontving de vergunning tot bedijking en verkreeg bij octrooi vrijdom van lasten voor den tijd van negen jaar, terwijl ook in de eerste twintig jaar geene tienden zouden geheven worden 1) De bedijker noemde het aangewonnen land naar zijn vrouw Margaretha Huijssen, den Margaretha-polder, en weinig zal hij hebben vermoed, dat het bewaren van dezen aan de waten ontrukten buit, in lateren tijd op zoo groote kosten zou te staan komen. Immers niet alleen de vloed van 1682 berekkende groote schade, maar ook die van 3 Maart 1715 deed den dijk bezwijken. In 1818 had men weder een doorbraak en stroomde het water zoozeer over den Stoof- en Molendijk dat er ernstige vrees ontstond voor eene inundatie van Stavenisse. Gedurig dreigde gevaar, en sinds 1830 tot 1878 werden tot beveiliging van dezen en den Stavenisse-polder niet minder dan ruim zeven tonnen gouds besteed. Desnietemin heeft de polder door gelegde inlaagdijken en berooving binnenzijds ongeveer 36 gemeten lands sedert de bedijking verloren, en heeft men het in de laatste jaren noodig geacht den woning van den veerman naar den inlaagdijk te verplaatsen. De bouw eener aanlegplaats voor stoombooten, waaraan overigens groote behoefte bestond, schijnt voordeelig voor het behoud van den polder te werken.

Zoo komen wij van zelve tot Margaretha Huijssen, weduwe van den heer Hieronymus van Tuijll van Serooskerke terug. Dat het der 37-jarige rijke weduwe niet aan gelegenheid ontbrak om een tweede echtverbintenis te sluiten, laat zich gemakkelijk denken. Zij gaf hare hand aan Albrecht, graaf van Dona, en huwde den 7 Mei 1671. Deze behoorde tot een aanzienlijk Pruijsisch geslacht, welks leden op militair en staatkundig gebied zich groote verdiensten ook in ons vaderland verworven hebben. Het had zijn oorsprong, naar men zegt, in Aloysius van Urpach, die met Karel de Grootte naar Duitschland kwam en van dezen het sterke kasteel Dohna met de nabij gelegen stad en haar onderhoorig gebied

1) Hollestelle, bl. 165.

ten geschenke ontving met den last om de rijksgrenzen tegen de Wenden te beschermen. 1) Nadat het niet ver van het Saksische Pirna gelegen stamslot, reeds in de 15e eeuw was verwoest geworden, breidde het geslacht zich in Silezie uit en verkreeg hier aanzienlijke goederen. Het verdeelde zich in twee linien, de Silezische en de Pruisische, van welke de eerste geheel uitgestorven is, en de laatste nog bloeit. De kleinzoon van het hoofd der Pruisische, F a b i a n, burggraaf van Dona, volgde den koning Steven naar Polen en trad later in dienst van den paltsgraaf Johan Casimir, die hem tot verscheidene zendingen gebruikte. Aan hem werd ook het bevel opgedragen over de Duitsche hulptroepen, welke door de protestantsche Vorsten aan Hendrik van Nassau ter zijner verdediging tegen de Lique gezonden waren en oogstte hier grooten roem. De geleerde Vossius vereeuwigde zijn naam en daden in een belangrijk geschrift. 2)

Ongehuwd in 1621 gestorven, verdeelde zich de linie in onderscheidene takken naar de zonen zijns broeders. Christiaan Albrecht, graaf van Dona, te Custrin geboren 15 November 1621, is in ons land meer bekend geworden zoowel door zijne krijgsbedrijven als door zijn huwelijk in 1643 met Sophia Theodora van Brederode, dochter van Johan Wolfert van Brederode, den dapperen vader van den laatsten afstamming van zijn beroemd geslacht, en van zijne eerste vrouw Anna, gravin van Nassau.

Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren: Willem Albrecht, Carel Emilius, Diederik en Amelia, van welke de eerste de echtgenoot werd van Margaretha Huijssen; de beide volgende sneuvelden in den krijg en de laatste huwde met Simon Hendrik, graaf van Lippe Detmold. Haar naam komt in de Zeeuwsche Kronijk meermalen voor als bezitster van groote grondeigendommen in Wemeldingen,

1) V. d. Aa. Biogr. Woordenboek.

2) Commentarius de rebus pace belloque gestis Frabiani Burggravi de Dona. Lugd. Bat. 1628.

Sturmezant, Schore, Yerseke, enz., terwijl zij een deel in de heerlijkheid Kloetingen als erfgoed van haren broeder Carel Emilius ontving, die dit verkregen had van zijne bloedverwante Hedwig Agnes van Brederode, 1) eene ongehuwde dochter van Johan Wolfert uit zijn tweede huwelijk met Louisa Christina van Solms, zuster der gemalin van prins Frederik Hendrik.

De weduwe van Hieronymus van Tuijll paarde door haar tweede huwelijk hare groote rijkdommen aan een beroemden naam en kwam in betrekking tot het regeerend Vorstenhuis. Haar echtgenoot 27 jaren oud, klom in den krijgsdienst op tot den rang van luitenant-kolonel en had gelegenheid in de toenmalige verwickelingen met Frankrijk zijn beleid en zijne bekwaamheden aan den dag te leggen. Helaas! zijn huwelijk werd spoedig ontbonden want bij de moedige verdediging van Maastricht door de Franschen in Mei 1673 belegerd, verloor de graaf van Dona het leven. Slechts eens zijn de beide echtgenooten te Stavenisse geweest, doch dit kort verblijf had ten gevolge dat op verzoek van eene commissie des kerkerads de kermis in eene jaarmarkt veranderd werd, die niet gelijk tot hertoe op Zondag maar in het vervolg op Donderdag gehouden zou worden, en welke commissie tevens in last had hunne Edelen te bedanken voor maatregelen genomen tot heiliging van den dag des Heeren. 2)

In 1675 sloot de douairière van Dona haar derde huwelijk met Willem Frederik Adriaan Gustaaf graaf van Flodorf, 3) kolonel bij het voetvolk.

Hij was de zoon van Adriaan Balthasar en Isabella van Dordt, erfdochter van Diederik, heer van Dordt en van Aleide van Bodelscheving. Waarschijnlijk voert zijn geslacht den naam naar het Limburgsche dorp *V l o d o r p* aan de Roer gelegen, waarvan gemeld wordt dat zij eene heerlijkheid is,

1) Zie *S m a l l e g a n g e* bl. 721, 722, 732 en *N a g t g l a s* II bl. 62.

2) Notulen van den kerkeraad.

3) De naam wordt verschillend geschreven: Flodorf, Vlodorf, Vlodroff, Flodroff, Flodorp.

wier bezitters oudtijds een hoogen rang onder de Geldersche edelen en later onder den rijksadel hebben ingenomen. Zij zijn erfvoogden geweest van Roermond en in het midden der 17e eeuw tot den rijks-gravenstand verheven. 1)

In de 16e eeuw was dit dorp in het drost-ambt van Montfoort onder het kwartier van Roermond van eenige beteekenis, aangezien het in den omslag voor de schatting door Gelderland te betalen, eens zooveel bijdragen moest als Ulenberg, Posterholt en Linne. 2) Reeds in 1448 vinden wij gewag gemaakt van Willem van Vlodorp als erfvoogd van Roermond en drie eeuwen later treffen wij leden van dit geslacht te Veere aan. De derde echtgenoot van Margaretha Huijssen trad in 1671 in dienst der republiek, nam deel aan den oorlog tegen Frankrijk, was in den veldslag bij Senef, waar onze legers zich dapper kweten tegen Condé en streed tegen Luxemburg in het gevecht bij Fleurus, waar de beroemde Fransche veldheer getuigde dat »hij zijn leven lang aan het Staatsche voetvolk gedenken zou." In 1689 was hij bevelhebber van Maastricht en wist door zijne wakkerheid te bewerken dat Luik de partij der Staten omhelsde en hier een Staatsche bezetting werd gelegd.

Het kasteel werd aanzienlijk door hem versterkt, waartoe niet weinig bijdroeg dat een groote hoeveelheid oorlogsmaterieel, dat door de Franschen in de stad gebracht was, in zijne handen viel. 3) Hij noemde zich baron van Lente, heer tot Dorth, Darvelt, Stavenisse, Zuidmoer en in 1680, gouverneur der stad en van het graafschap Zutphen, eerste brigadier en kolonel te paard in dienst der Vereenigde Nederlanden. Gaarne vertoefde hij op het slot te Stavenisse en warm trok hij zich de belangen der gemeente aan. Op den 18 September 1708 blies hij den laatsten adem uit en werd al spoedig door zijne vrouw in den dood gevolgd. Noch uit dit, noch uit haar vroeger huwelijk waren kinderen geboren. De aan-

1) P. H. Witkamp, Aardr. Woordenboek v. Nederland.

2) Halma, Tooneel der Vereen. Nederlanden bl. 309.

3) Wagenaar Vaderl. Hist. XVI bl. 9—11.

zienlijke erfgoederen kwamen aan hare nicht Johanna Margaretha Huyssen, dochter van Jonkheer Hendrik, heer van Ravels en Kattendijk, raad en Burgemeester van Middelburg, en van Maria Suzanna Huyssen. Zij was te Middelburg geboren 12 Juli 1690 en werd door hare tante als kind aangenomen. 1) Hier leerde zij ongetwijfeld haren toekomstigen echtgenoot Karel Sophronius Philippus, rijksgraaf van Wartensleben, heer tot Wallendorp, erfmaarschalk van Luxemburg, vroeger Poolsch en Keursaksischen Kabinetsminister, geboren den 21 September 1680, kennen. Hij was een zoon van den eersten rijksgraaf Alexander Herman uit zijn eerste vrouw Sophia Dorothea van May. Het huwelijk werd gesloten op 9 Maart 1706 doch was niet van langen duur. Vijf kinderen werden hun geboren. Frederik, in krijgsdienst gestorven 16 April 1710, Alexander Karel, generaal majoor in Nederlandschen dienst, geb. 11 Februari 1712 en ongehuwd overleden den 27 April 1751. Hij was lid der ridderschap van Overijssel; Willem, dien wij in 1740, 1742, 1743, 1746 als schepen en in 1748 als Burgemeester van Veere aantreffen, 2) en die op 21 November van dat jaar overleed; Alexander, kapitein ter zee ten dienste dezer landen; en Amalia Esperanse, geb. 1 Maart 1715. De laatste was de erfgename der vaderlijke goederen en bracht ze door haar huwelijk op 7 Juni 1743 als de laatste van den tak Flodorff—Wartensleben aan haren echtgenoot Hendrik IX, graaf van Reuss—Höstriz. Van den graaf van Flodorp weten wij weinig. Toen de Margaretha-polder in 1715 doorbrak, werden er belangrijke sommen gevorderd om den dijk te herstellen en van het overvloedig water verlost te worden. De graaf gaf een goed voorbeeld en droeg van zijn vermogen alleen bij 822 ponden Vlaamsch 7 st. en 9 penningen. 3) Bedenkt men dat het

1) Als bijzonderheid staat in het doopregister der gemeente Stavenisse opgeteekend dat zij op 12 Juli 1705 getuige was van den doop van het kind van den predikant aldaar.

2) Ermerins. Dl. V. 121.

3) Hollestelle volgens Schepenboek van Stavenisse op 1715.

vermogen der Zeeuwen gevoelige verliezen geleden had, ook door de brandschatting, welke de Franschen op onze kolonien en West-Indie gesteld hadden in 1713; reket men daarbij op de menigvuldige oorlogskosten en de strooptochten door vijandelijke benden ondernomen, die in 1712 b. v. Tholen plunderden, 1) en waren de inkomsten van den landbouwen den stand geenszins overvloedig, dan kan men licht beseffen dat een ramp als die van 1715, nadat men het onheil van 1682 (2) nog niet vergeten was, zeer zwaar drukken moest op de betrekkelijke kleine bevolking van Stavenisse.

Aan het slot, door Hieronymus van Tuyll gesticht, schijnt slecht de hand gehouden te zijn. Immers reeds in 1753 spreekt de schrijver van den Tegenwoordigen Staat van Zeeland 3) van »een oud en zeer vervallen kasteel” den graaf van Flodorf in eigendom behoorende. Geen wonder, de eigenaar, wien in 1706 volgens het gravendiploma der familie Wartensleben vergund was er den naam Flodorf aan toe te voegen en zich te schrijven Graaf van Flodorf—Wartenleben, verloor in 1720 zijne echtgenoot. 4) Hij hertrouwde met Sophia van Treskow, doch hield zich meestal op in zijne Geldersche heerlijkheid Dorth, waar hij op 7 October 1751 overleed. Zijne dochter woonde in Berlijn, waar haar echtgenoot een hoogen rang bekleedde, en dewijl de grafelijke familie zich nooit meer om het slot bekommerde, moest het langzamerhand gaan vervallen. Toen zich koopers opdeden voor de heerlijkheid, die door aankoop langzamerhand in handen van zijn schoonvader gekomen was, aarzelde de Vorst van Reuss niet lang om er zich van te ontdoen, en op 2 Juli 1754 werd verreweg het grootste deel van Stavenisse, Zuidmoer, enz. in vollen eigendom overgedragen aan de heeren Willem Brechpot, oud procureur te Zierikzee voor de eene helft en Antonie de Clercq, baljuw en Cornelis van der Lek,

1) Tegenw. Staat van Zeeland II. 77, die den roof op 300,000 gulden stelt.

2) Ermerins. Dl. VI bl. 27.

3) Deel II, bl. 543.

4) Europäisch Geneolog. Handbuch in Voce.

secretaris van Stavenisse, voor de andere helft. Het aandeel van den eerstgenoemde is weder verkocht, want op de torenklok in 1760 door Alesius en Petrus Petit gegoten, lezen wij het opschrift :

»Mijn stem uit
Een sterk geluit
Voor ieder avond ;
Elk laat zijn werk,
En gaat ter kerk
Die mij maar hooren”

en daarbij: »De Heeren Antonie de Clerq, Kornelis van der Lek, Willem Lokker, ambachtsheer van Stavenisse.”

Het aandeel van den heer Lokker dat bij zijn sterven in 1794 aan zijn kleinzoon Daniel Vis verviel werd later aangekocht door den heer Theodorus de Clerq, en zoo behoort de gansche heerlijkheid Stavenisse dit oogenblik aan den heer Mr. Cornelis van der Lek de Clerq, oud-notaris te Zierikzee.

Kerkelijke Bijzonderheden

Bij den aanvang der dertiende eeuw bevat Stavenisse een parochiekerk. Als priester wordt genoemd Hendrik, die als getuige de gift van vrouwe Lielt van Stavenisse ondertee kent, en eenige jaren later dragen de Edelen zekeren Balduinus voor tot cursit.

Aan den Utrechtschen bisschop was van ouds de gansche vaderlandsche kerk onderworpen, die op zijne beurt weder den aartsbisschop van Keulen als zijn meerdere te erkennen had. Een van hem afhankelijk kapittel stond den bisschop als senaat ter zijde, later wel eens tegen hem over, en dit generale kapittel was samengesteld uit de vijf Utrechtsche kapittels van St. Maarten, St. Salvator, St. Pieter, St. Jan en St. Marie. Elk hunner had zijn eigen deken, die de geestelijke, en een proost, die de wereldsche belangen verzorgde. Doch nevens die Bisschoppelijke had men ook Grafelijke en Heerlijke kapittels, de laatste zooals b. v. te St. Maartensdijk, te Veere, te Nieuwerkerk, te Kortgene en te Kapelle in Zuid-Beveland. Hier behielden de stichters meestal voor zich en hunne opvolgers het recht tot begeving der prebenden, hoewel de officieele bekrachtiging door den bisschop noodzakelijk was. Die kapittels en hunne kerken stonden in hoog aanzien. Rijke giften werden hun geschonken. Landerijen, tienden, inkomsten van tollē, bosschen, enz. stroomden hun toe, en weldra begonnen de kloosterbroeders een gemakkelijk en lustig leven te leiden, zich weinig bekommerende om de waarneming hunner

bediening, welke zij aan de zorg hunner vicarissen overlieten.

De kerken in Zeeland waren ten aanzien van het bestuur in vier decanaten verdeeld, dat van Walcheren, van Schouwen, van Zuid-Beveland en van Borselen. De kerken van Stavenisse en Moggershil stonden onder den deken of provisor van Schouwen, die van St. Maartensdijk, Scherpenisse, Westkerke, St. Annaland en Poortvliet onder dien van Zuid-Beveland. Deze dekens hadden oudtijds groot gezag en rechtsgebied. De bisschop had aan het kapittel van St. Salvator de kerk te Stavenisse toebedeeld, en was daaraan een priester, curcit, noodig, dan droegen de heeren van het ambacht dezen of genen aan dit kapittel ter benoeming voor. Parochiekerk wordt zij genoemd als de kerk der gemeente, in onderscheiding van de kapel, die wellicht aan het slot of den burcht en aan het huis Ter Doest verbonden was, en waarin alleen dienst gedaan mocht worden zonder zielzorg.

Naar den aard dier tijden en gewoonten zal die kerk wel uitgemunt hebben door eenvoud en in niets onderscheiden geweest zijn van een dezer van dien aard. Van hout opgetrokken en met stroo gedekt had het den vorm van een kruis en, zoo men van »stijl" wil spreken, was het gebouwd in Romaanschen stijl. Op eenigszins verhevene plaats gelegen dan de nabij zijnde huizen lag er over de heuvelen der dooden een groene spreij en was het kerkhof voor den misdadiger een veilig toevluchtsoord. In dien onaanzienlijken tempel gingen de bewoners op ter aanbidding en wanneer de priester nederknielde voor het heilig sakrament en in het misgewaad de hostie den volke vertoonde, was er voorzeker niet minder devotie in het sierloos heiligdom dan later in menig prachtvolle cathedraal.

De lotgevallen der kleine kerk en van hare priesters zijn aan de nakomelingschap onbekend gebleven.

Stond de curcit op vriendschappelijken voet met de monniken van Ter Doest en genoot hij de achting van de heeren en vrouwen van Stavenisse, dan heeft hij zeker in voorrechten gedeeld die hem de zorg voor het levensonderhoud niet al te

pijnlijk deed zijn. Is een en ander in het jaar 1304 verloren gegaan en lijdt het wel geen twijfel dat tegen het einde dezer eeuw een nieuw kerkje zal gesticht zijn, ook dit nieuwe heiligdom heeft den duur der eeuwen niet doorstaan.

Bij de tweede overstroming in 1509 is het vernietigd en komt Stavenisse op de lijst der dorpen van het dekenschap als *verdronken* voor. 1)

Welke verandering had er plaats gegrepen toen men tot de laatste bedijking en den bouw der thans bestaande kerk overging!

De hervorming was aller wege doorgedrongen, en Zeeland niet het minst weet te verhalen hoeveel goed en bloed daarvoor opgeofferd zijn.

De rondom Stavenisse gelegen plaatsen en wateren getuigen van het geweld der Spaansche landen, maar niet minder van den onverschrokken moed der dapperen, die om de burgerlijke en godsdienstige vrijheid gevochten hebben. Dat ook in de naaste omgeving al spoedig reformatorische denkbeelden verspreid werden, blijkt uit den aandrang van hoogerhand bij den rentmeester Beooster Schelde om op de verboden boeken toe te zien »en met alle devoir en neerstigheid" tot *escirpatie* der secten en *ketterijen*" mede te werken. Inzonderheid te St. Maartensdijk en Scherpenisse liet de geduchte Alba eenige hervormingsgezinden verbannen en hunne goederen verbeurd verklaren. Hunne namen waren: Erasmus de Weever Alias Doctor Spoel, Lieven en Willem Quirijn, Martin Engels, Jacob Thonis, Cornelis Zoutevis, Dirk Victors, Dignus Jans en Johan Jans Charpentier, allen aan St. Maartensdijk, en Mr. Johan Versteeg, vroeger priester te Scherpenisse, Adriaan Thornas, Johan Marinus, bode, en Mr. David, barbier te Scherpenisse. Tegelijker tijd werd hetzelfde vonnis ten uitvoer gelegd tegen eenige personen te Zierikzee,

1) Volgens „Ondheden en Gestichten van Zeeland." Dl. II bl. 97 bezat het kapittel van St. Maria te Utrecht hier verscheidene tienden en was aan de kerk te Stavenisse, naar luid van een handschrift aan bisschop Georgins, een altoos durende Vicary aan het altaar van St. Nicolaas.

onder welke was de bekende Rocha—Adriaans Hoffer, later meermalen burgemeester dier stad, en Mr. Jasper Erasmus van Vliet, vroeger schoolmeester te Scherpenisse en St. Annaland; Jacob Lodewijk, Vincent Marinus, Pieter Cornelis den Pijp en Filip Cants, allen uit Poortvliet. 1)

Ondanks die maatregelen tegen de uitbreiding der hervorming genomen, gelukte het niet haar te verdringen. Wel zocht de kettermeester Nicolaas de Castro, nieuw benoemd bisschop van Middelburg en abt van de beroemde abdij met geweld de beweging te onderdrukken doch in zijn eigen abdij las men de boeken der hervormers en hield men school 2) over de leer van Calvijn. Wel namen velen onder Alba de vlucht naar Engeland, en vonden te Londen eene Nederlandsche gemeente, wel telde men ten jare 1575 nog slechts drie predikanten op het eiland Schouwen, en hield de eenige stad op het eiland Tholen nog altoos de zijde der Spanjaarden, maar de stralen van het opkomende licht konden niet worden geweerd. En toen het verdronken Stavenisse weder aan de wateren onttrokken en aan den landbouwer teruggeven werd, had de reformatie na een bloedigen strijd de zegepraal behaald.

Het duurde eenigen tijd voor dat de nieuw bedijkte polder bewoond, en er een kerkgebouw opgericht werd. Steeds meer trok men terug van de Ooster Schelde in meer noordelijke richting en door de bedijkers worden tien gemeten lands voor den aanleg van het dorp afgezonderd. Al spoedig bleek het dat hoeveel ook in den tijd van negentig jaren mocht verloren gegaan zijn, de hoedanigheid van den thans te bebouwen grond er merkelyk op verbeterd was.

Geen wonder dat de bevolking in weinige jaren dermate toenam dat men tot de beroeping van een predikant kon overgaan. De eerste, dien wij aantreffen is David Aron-

1) J. W. te Water, kort verhaal van de Reformatie van Zeeland. Bijl. bl. 58, 59.

2) De benaming School was de gewone uitdrukking voor conventikel.

deaux, of naar den trant dier dagen, Arundeus. Op 20 Maart 1616 beroepen, diende hij de gemeente tot zijn overlijden, 31 October 1638.

Hij was de zoon van A. Arondeaux, secretaris van Hulst en Eva Elinckx, die gezegd wordt burgemeesters dochter van Emmerik en moeder van Justinus van Nassau te zijn. 1)

In 1585 stierf de vader en liet zijne vrouw en twee zonen na, die beiden aan de Leidsche hoogeschool hunne opleiding tot het predikambt ontvingen, en van welke de oudste predikant te Stavenisse is geworden. De weduwe hertrouwde in 1599 met Jan van Prinsse, predikant te Tholen. 2) Hij werd 12 Juni 1639 opgevolgd door J a c o b u s v a n M i g g r o d e proponent bij de Classis van Schouwen. Zijne beroeping had plaats gehad bij loting na staking van stemmen. Dit gaf aan sommige leden der Classis bezwaar om te approbeerden. Dewijl men echter geen bezwaar tegen zijn persoon had, werd hij door J. de Herder, predikant te St. Maartensdijk, bevestigd.

Zijn naam had onder de hervormden een goeden klank, want zijn grootvader Jan van Miggrode, vroeger Roomsch geestelijke te Veere en later predikant aldaar, behoort tot de hervormers van Zeeland. Bij vonnis van Alba dd. 17 Aug. 1568 was deze schuldig verklaard aan ketterij, doch het gevaar ziende, naar Engeland gevlucht, waar hij de gemeente te Colchester stichtte. Na de inneming van den Briel keerde hij terstond in Veere terug en betoonde zich er een ijverig en verstandig bevorderaar van de hervorming. Al spoedig droeg men hem de regeling der kerkelijke belangen in Walcheren op en woonde hij de allereerste Synode te Goes bij, na reeds in 1571 de classis Walcheren opgericht te hebben. Als secretaris fungeerde hij op de voor Zeeland zoo belangrijke kerkvergadering van 1591, waar de kerkverordening werd

1) E. B. Swalve, Just. van Nassau.

2) In het Kort Verhaal der Reformatie, enz. door T e W a t e r, bl. 165 komt onder de Vlissingse predikanten van den eersten tijd ook een David Arenden voor. S m a l l e g a n g e vermeldt hem echter in zijne lijst niet.

vastgesteld. Hij stierf op 96jarigen leeftijd, den 6 Mei 1627, door allen hoog geëerd, en de dankbare magistraat van Veere richtte in 1774 hem een gedenkteeken op. 1)

Zijn zoon Jacobus van Miggrode en vader van den Stavenisser leeraar, was als predikant te Scherpenisse in 1596 tot 1599 begonnen en kwam als zoodanig in 1625 te Middelburg, waar hij 22 November van hetzelfde jaar huwde met de weduwe van den beroemden Abraham Mellinius, schrijver van het groot Martelaarsboek. Om zijne groote bedrevenheid in de oude talen benoemde men hem tot curator en catechista der Latijnsche school en werd hij van wege Zeeland opgegeven voor de overzetting des Bijbels.

Onze Stavenisser predikant schijnt groote gaven voor de predikstoel gehad te hebben, want toen hij den 14 October 1646 naar Haamstede vertrokken was, na alvorens voor het beroep naar Oosterland bedankt te hebben, kreeg hij al spoedig zoo grooten toeloop dat men, zoodra de klok luidde, zich haasten moest om een goede plaats te krijgen. Hij stierf als predikant van Brouwershaven op 4 Augustus 1676 ongehuwd. 2) De door zijn vertrek opengevallen plaats werd vervuld door Nicolaas Hunnius, proponent bij de classis van Walcheren, den 14 October 1646. Even als zijn voorganger is de beroemde naam van Hunnius vermaard geworden door de verdiensten van zijn geleerden zoon.

Baldwinus, den bekenden schrijver van onderscheidene godgeleerde geschriften, en ook van »het Statische Vlaanderen of de Zeeuwsche buise." Door zijn vader voor het predikambt bestemd, genoot hij, na de school te Middelburg bezocht te hebben, het voorbereidend onderwijs aan de hoogeschool te Leiden, werd in 1675 proponent bij de classis van Zierikzee, en ten volgenden jare beroepen tot predikant te Oostburg. Wij ontmoeten hem als voorzitter van den Zeeuwschen coelus, die te zamen gekomen was ter behandeling der zaak van

1) I. van Iperen. Hist. redevoering enz. Amst. 1774 pag. 58.

Zie over hem Glasius Godgel. Nederland.

2) Zie over hem D. Nieuwhof. Gedenkboek van Haemstede bl. 66.

Buytendijk, waarin hij een meer dan gewonen ijver aan den dag legde. Hij was te Stavenisse geboren den 16 Februari 1654 en overleed als predikant van St. Laurens op den 1en October 1719, waarheen hij den 26 November 1690 beroepen was.

Toch was hij niet het eenig kind uit het huwelijk van Nicolaas Hennius en Jacoba Costenobel, want een weinig later treedt eene dochter Margaretha 1) op als de huisvrouw van Jacob van Diest, baljuw van Stavenisse. Hij stierf 5 Januari 1665 en werd in de kerk begraven.

Tot zijn opvolger werd benoemd *Antonius Coerman*, predikant te St. Philipsland, die op 8 October van hetzelfde jaar zijne evangeliebediening aanvaardde. Deze bleef tot Juli 1670, en vertrok toen naar 's Gravenpolder. Van hem valt niets bijzonders mede te deelen, evenmin als van zijn plaatsvervanger *Josephus le Gouche*, die als proponent beroepen, zijn werk hier verrichtte tot het einde van 1680. Hij was gehuwd in December 1678 met *Jacoba Blondel*, weduwe van den Vlissingschen Kerkleeraar *Georgius de Raet*.

Meer bekend is *Johannes Regius*, anders de *Coninck* geworden, die 12 Januari 1681 tot predikant verkozen werd. Zoon van *Jacobus Reguis*, predikant op het fort *Frederik Hendrik* en de *Cruisschans*, eene gemeente, eveneens binnen het ressort der classis *Tholen* en *Bergen op Zoom* gelegen, werd hij in het laatst van *Mei* door zijn vader in den dienst bevestigd.

Geboren 15 November 1656 had hij zijne academische opleiding te *Utrecht* genoten en verliet hij, na in 1676 den doctoralen graad in de wijsbegeerte verkregen te hebben, de hoogeschool om zich in 1677 door de classis van *Edam* als proponent te laten aannemen, en daarna als predikant te *Batenburg* werkzaam te zijn. Van hier kwam hij naar *Stavenisse*, waar hij ruim vier jaren onder moeilijke omstandigheden doorbracht. De geschillen over de leer van *Pontiaan*

1) In het doopregister komt zij onder dezen naam voor, terwijl *Nagtglass* in *Zeel. Illustr.* II 344 haar *Margdalena* heeft genoemd.

van Hattem, predikant te St. Philipsland, waren in vollen gang en bezorgden aan de Classis van Tholen handen vol werk.

Joh. Regius nam hierin een werkzaam deel en zijne wijsgeerige studien kwamen hem hierbij zeer te stade. Op het laatst van zijn verblijf wachtten hem echter nog andere moeilijkheden. Nadeelige geruchten werden aangaande hem verspreid als zou hij trouwbelofte gegeven hebben en verbroken jegens zijne gewezen dienstmaagd. Deze, hoorende dat hij voornemens was een huwelijk met eene andere te sluiten, was eensklaps in de gemeente verschenen en had mededeeling gedaan van de verhouding waarin zij stond tot den predikant. Niet geringe opschudding veroorzaakte hare verschijning. De voorbereidingsleerrede op Zaterdag en de bediening van het Avondmaal op den Zondag hadden moeten uitgesteld worden, niettegenstaande de voorafgaande huisbezoeking more solito had plaats gehad. Ter ooren der Classis gekomen oordeelde deze een onderzoek naar de ontstane »beroerte in de gemeente” te moeten instellen, en deputeerde zij tot deze buitengewone visitatie de heeren Dibbets, Stef Vary, Nathan Vary, A. van Redenburg en C. Bruinors, predikanten te Tholen, Steenberg, Nieuw Vossemeer, Oud Vossemeer en Liefkenshoek. Drie honner zijn tegenwoordig in de vergadering van het Collegium qualificatum op 30 Juli 1685 en met hem, bij absentie van Z.Exc. den graaf van Flodorp, de gemachtigden van dezen, de heeren Jacob van Diest, rentmeester en baljuw en Gerrit ten Hage, secretaris. Zooveel komt wel aan het licht dat de predikant niet geheel onschuldig is aan de gegeven ergernis; doch besluit men om te Waddingsveen den predikant te hooren, die geacht kon worden allen twijfel te zullen wegnemen. Hangende dit onderzoek, ontvangt Regius zijne aanstelling van de Ed. Mog. Heeren Staten der provincie Friesland tot hoogleeraar in de wijsbegeerte aan de Franeker hoogeschool, en de zaak blijft rusten. De gewone acte van demissie uit de Classis wordt uitgereikt doch niet zonder protest van Ds. Reigersman, pred. te St. Philipsland, die mededeelde dat Regius

hem in eene predicatie had »gediffameerd», en dus van hem satisfactie eischte. 1)

De Cartenaansche wijsbegeerte bracht toenmaals velen hoofden op hol. Zij vond heftigen weerstand bij vele Godgeleerden dier dagen met den bekenden Utrechtschen hoogleeraar Voet aan het hoofd en het regende aan weerszijden strijdschriften. Aan de academie te Franeker werd zij gehuldigd door mannen als v. d. Waeyen, de Hautecour en Roëll, terwijl de beroemde Campegius Vitringa haar niet tegenprak en de Stadhouder Hendrik Casimir haar in zijne bescherming nam. Om nu het verwijt van eenzijdigheid en partijdigheid te ontgaan riepen de Staten een anti-Cartesiaan, en benoemde Regius. Het liet zich verwachten dat door deze benoeming het twistvuur niet zou worden gedoofd. Men verwachtte dat de jeugdige geleerde aan de oude Aristotelische wijsbegeerte weder de kroon hergeven zou, en met vreugde zagen zijne medestanders dat hij zich al spoedig mengde in den strijd tusschen de professoren Burman en Essenius, en met zijn ambtgenoot Ruard-Andala in onmin geraakte.

Niet zonder medewerken van Willem III verscheen er een streng bevelschrift tegen de Cartesianen en Coccejanen; de kerk legde haar gewicht in de schaal bij monde van onderscheidene Synoden, en Prof. Reguis mocht het genoegen smaken nog voor zijn dood Cartesius plaats te zien maken voor Newton en Leibnitz.

Zijn voortgezette studie heeft hem evenwel tot twijfel aan de waarheid, welke hij met hand en tand verdedigd had, geleid, en hij werd meer en meer een eclecticus. Moe van al dat twisten en strijden verlangde hij naar meer practischen werkkring. Hij begon zich ijverig toe te leggen op de geneeskunde, en vestigde zich, na honoris causa tot medecinae doctor bevorderd te zijn, als practiseerend arts. Gedurende zijn verblijf te Franeker huwde hij met Cornelia Stamper, dochter

1) Zie het omstandig verhaal dezer gebeurtenis in het actenboek van den Kerkeraad van Stavenisse, en in dat van de Classis dd. 3 Juli en 11 Sept. 1685.

van den predikant van Sommelsdijk. Zijn zoon Johan wordt in 1730 predikant te Retranchement, en twee jaren later te Bekerke, terwijl hij zelf overleed op 9 September 1738.

Zijn opvolger Adolph Olivier kwam op 26 Maart 1792 van Beek bij Maastricht tot de gemeente over, doch overleed reeds in October 1706. Hij was gehuwd met Françoise Bruyer en bij den doop van zijn kind Johan Daniel, stonden Matthijs Peltzer, koopman te Staelberg en Jonkvrouw Jeannette Huysen als peter en meter.

In September 1707 werd de vacature vervuld door de komst van B e r n h a r d S e b a s t i a a n C r e m e r , proponent bij de classis van Dordrecht.

Te Zutfen in 1683 geboren uit Mr. Berend Cremer en Gerhadar Catharina Crusius, openbaarde zich al spoedig de lust voor wetenschappelijken arbeid en begaf hij zich naar de Franeker academie waar hij zich bijzonder ingenomen betoonde met Proff. Roell. Toen deze naar Utrecht verplaatst werd volgde hij hem daarheen, en hoorde later ook nog d'Outrein te Dordrecht. Na 4 November 1705 onder de proponenten opgenomen te zijn volgde hij de roeping naar Stavenisse, waar hij bleef tot dat hij in het begin van 1712 naar Asperen vertrok. Hier trouwde hij met Helena Cools, en werd hem op 22 Mei 1715 een zoon, Frans Lodewijk geschonken, die na eerst predikant te Rossum, Hattem en Maastricht geweest te zijn, in 1751 de opvolger van zijn vader werd te Harderwijk. Immers de curatoren der Geldersche hoogeschool, sloegen het oog op den predikant van Asperen voor de vervulling van het vacceerend professoraat in de theologie, en deze aanvaardde zijne betrekking op 13 April 1718. De verwachting die men van hem koesterde, stelde hij geenszins te leur. Uit een gansche reeks van geschriften door hem in het licht gegeven, blijkt zijne ongemeene geleerdheid, en zijn scherp vernuft. Hij was met hart en ziel de Coccejansche richting toegedaan en voorstander van de typische en symbolische verklaring der Heilige Schrift. Even groot dogmaticus als excegeet, staat men verbaasd over de rijpe

vruchten van zijn geest. Daarbij was hij uiterst humaan en door allen bemind en op de handen gedragen. Uit Duitschland zelfs kwam men om zijne lessen bij te wonen. Geen wonder dat er een algemeene droefheid heerschte toen men op 14 September 1750 vernam dat een plotseling toeval een einde aan zijn nuttig en werkzaam leven gemaakt had. Zijn zoon drukte waardig de voetstappen zijns vaders.

Opgevolgd werd hij door den proponent *Bernardus Abbinch*, van 29 Maart 1712 tot aan zijn heengaan naar Groenloo op den 6 September 1716. De proponent *Adrianus Broekman* trad in zijne plaats en diende de gemeente tot dat hem op 25 September 1749 emeritaat verleend werd. Reeds den 16 December daaraanvolgende treedt de proponent *Hubertus van Monsjou* op, van wiens vertrek in het actenboek des Kerkerads gcene melding word gemaakt. In een lijst van Walscherssche predikanten vond ik echter dat hij op 22 October 1752 te Domburg bevestigd is, zoodat hij slechts korten tijd te Stavenisse gestaan kan hebben. 1)

Langer duurde het verblijf van zijn opvolgor *Barend Rouffaer*, die eerst in 1777 naar Prinsland vertrok. Na hem wordt 9 Nov. 1777 met gunstigen uitslag *P. Hontman* predikant te Renesse, beroepen, die in 1785 de gemeente verliet om naar Biervliet te gaan, waar hij den 24 Juli van dat jaar bevestigd werd. Later zien wij hem als predikant van Domburg, waarheen hij in 1791 vertrokken is. Hier werd hij ontslagen omdat hij weigerde in 1796 den eed aan de burgerlijke overheid te doen.

De gemeente bleef nu geruimen tijd vacant. Eerst den 21 Mei 1786 kwam *J de Leeuw*, geboren te Zevenbergen, van Schellingwoude tot haar over en verbleef tot in 1791

1) Tijdens zijn verblijf te Domburg bracht hij tegen het eerste der 5 Walchersche artikelen, in 1693 door de classis tegen de gevoelens van Roëll en Bekker vastgesteld, en welke door al de leden der Classis met de formulieren van eenigheid moesten onderteekend worden, bedenking in 't geen aan den Vlissingschen predikant *Jan Jacob Brade* aanleiding gaf om de rechtzinnigheid dier artikelen in 1758 in het licht te stellen. (Upey en Dermout) III 497.

toen hij de tot hem gekomen beroeping naar Rozendaal meende te moeten volgen. In deze laatste gemeente huwde hij met Leonora Willemina Van Hout in het jaar 1865 en werden hem drie kinderen geboren, van welke de oudste dochter huisvrouw geworden is van Dr. G. D. J. Schotel, vroeger predikant te Tilburg. 1)

In 1826 werd hij emeritus en bracht zijn laatste levensdagen te Delft door.

Te Stavenisse werd hij vervangen door A. van Krimpen, die in November 1791 uit Wolfaartsdijk gekomen, slechts vier jaren bleef en toen naar Woensdrecht vertrok.

Op den 10^{den} Januari 1796 kwam Jacobus Burgerhoudt van Biervliet, waar hij 2 September 1792 als proponent was gevestigd geworden. De naam van dezen ijverigen en kundigen evangeliedienaar leeft nog altijd in de gemeente voort. Met haar heeft hij al het leed gedeeld tijdens de Fransche overheersching en moedig al de gevaren en bezwaren met haar doorstaan. Zijn verlichte kennis niet alleen op godgeleerd, maar ook op natuurkundig gebied, dreef vele vooroordeelen en bijgeloovige voorstellingen weg, en ouden van dagen spreken nog met dankbare herinnering van den echt vrijzinnigen prediker en den trouwen zielzorger. In 1835 werd hij door ongesteldheid genoodzaakt emeritaat aan te vragen, 't welk hem op eervolle wijze verleend werd. Het overige van zijn leven bracht hij bij een zijner zonen te Baarland door, ten wiens huize hij ontslapen is.

Corneille Peters, kweekeling van de Groningsche hooogeschool en candidaat bij het Prov. Kerkbestuur van Drenthe volgde hem den 9 September 1838 op. Dertig jaren lang diende hij de gemeente, toen hij in October 1868 besloot de roeping naar Babyioniënbroek en den Hill te volgen. Van hier ging hij na een driejarig verblijf naar Poederoyen, welke standplaats hij in 1874 verwisselde met die op het eiland

1) Indien iemand groot is te noemen onder onze hedendaagsche mannen in het kleine Nederland, dan is het voorzeker, den hoogst bejaarden, maar altijd wakkoren geschiedvorschcr Dr. Schotel. Moge hij nog lang de Nederlandsche letterkunde en geschiedonis beoefenen.

Marken. Van dezen gelijk van zijne opvolgers verbiedt de bescheidenheid meer te vermelden. In zijne plaats kwam Rijk, Otto, Cornelis, Artton, in 1848 tot de evangeliebediening door het Kerkbestuur van Noord-Brabant toegelaten en in 1849 tot predikant te Zijdeveld beroepen. Gedurende vijf jaren was hij te Stavenisse werkzaam en vertrok toen naar Oisterwijk. Van hier ging hij naar Uitdijk en kwam in September 1882 te Melissant.

Thans is Antonie Scholte, A.Hzn. predikant der gemeente. Na door het Kerkbestuur van Overijssel in 1858 onder de proponenten opgenomen te zijn, was hij gedurende 1861 en 1862 als hulpprediker te Oost- en West-Blokker werkzaam, en werd daarop tot predikant te Zegveld beroepen. Hier bleef hij totdat het kiescollege te Stavenisse zijn verlangen te keunen gaf hem tot predikant te bezitten. Aan dat verlangen gaf hij gehoor en den 11 April 1875 werd hij in zijnen dienst bevestigd.

Die lange reeks van namen is welsprekend. Zij roept de vervlogene dagen ons voor den geest terug met al hun lief en hun leed. Zij vertegenwoordigt ons de lotgevallen onzer vaderlandsche kerk gedurende bijkans drie eeuwen, en doet ons denken aan al de twisten die hare vrede verstoorden, en de partijschappen, wier vuur nog geenszins is uitgedoofd.

Wie zal ons zeggen wat er al in het brein dier opgenoemden is omgegaan; wat strijd er gestreden is binnen de wanden dier oude, nederige pastorie; wat schoone en heerlijke gedachten op die eenvoudige studeerkamer zijn ten papiere gebracht! Zeker, de jaren hier doorgebracht zijn jaren van voorbereiding geworden voor mannen als Regius en Cremer, die later den professoralen zetel ingenomen hebben, maar zouden wij niet mogen vermoeden, dat onder degenen, die in stillen eenvoud het goede zaad hebben uitgestrooid, er ook geweest zijn die niet minder zegenrijk gearbeid hebben aan de uitbreiding van het rijk van waarheid en licht?

I N H O U D.

Inleiding	bladz. 1.
Ligging en naamsoorsprong	„ 6.
Oudste geschiedenis tot 1590.	„ 12.
Geschiedenis tot op dezen tijd	„ 34.
Kerkelijke bijzonderheden	„ 60.

STOOMDRUKKERIJ ELLERMAN, HARMS & CO